

Sanna Leviäkangas

EDUNVALVOJAN SIJAINEN ALAIKÄISELLE RIKOSASIASSA

EDUNVALVOJAN SIJAINEN ALAIKÄISELLE RIKOSASIASSA

Sanna Leviäkangas
Opinnäytetyö
Syksy 2011
Liiketalouden koulutusohjelma
Oulun seudun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun seudun ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma, Oikeuden ja hallinnon suuntautumisvaihtoehto

Tekijä: Sanna Leviäkangas

Opinnäytetyön nimi: Edunvalvojan sijainen alaikäiselle rikosasiassa

Työn ohjaaja: Katja Sankala

Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: Syksy 2011

Sivumäärä: 49 + 2 liitesivua

Opinnäytetyön tavoitteena on selvittää edunvalvojan sijaisen tehtävää alaikäisen päämiehen ollessa asianomistajana rikoksessa. Työssä perehdytään samalla myös poliisin, maistraatin, syyttäjän ja tuomioistuimen rooleihin rikosprosessin eri vaiheissa. Työ on saatu toimeksiantona Oulun seudun oikeusaputoimiston johtavalta yleiseltä oikeusavustajalta Kari Hietalalta, joka itsekin edustaa alaikäisiä edunvalvojan sijaisena. Edunvalvojan sijaista tarvitaan silloin, kun lapsen oma edunvalvoja eli yleisimmin huoltaja on esteellinen edustamaan lasta rikosprosessissa. Yleisimmin esteellisyys tulee eteen edunvalvojan itse ollessa epäiltynä rikoksesta. Tutkimusmenetelmänä käytetään lainoppia, mutta työ on myös laadullinen. Lähdemateriaali koostuu lähinnä laeista, hallituksen esityksistä ja haastatteluista. Keskeinen lähde on laki holhoustoimesta (442/1999). Haastattelut on suoritettu Oulussa, joten tutkimuksen näkökulma on paikallinen.

Poliisin saatua ilmoituksen lapseen kohdistuvasta rikosepäilystä, se aloittaa asiaan kuuluvan esitutkinnan. Rikosepäilyt ovat yleensä lievää pahoinpitelyä, pahoinpitelyä, törkeää pahoinpitelyä tai seksuaalista hyväksikäyttöä. Mikäli epäiltynä on lapsen huoltaja, tekee poliisi ilmoituksen maistraattiin edunvalvojan sijaisen hankkimista varten, koska huoltaja ei voi edustaa samanaikaisesti itseään ja lasta. Maistraatti etsii sopivan sijaisen ja käräjäoikeus tekee päätöksen maistraatin hakemuksen perusteella. Sijainen on yleensä lakimies. Poliisin suorittamassa esitutkinnassa kuullaan kaikkia asianosaisia ja muita asiasta jotain tietäviä. Tutkinnan valmistuttua tapaus siirtyy syyttäjälle syyteharkintaan. Mikäli syyte nostetaan, tulee tapaus aikanaan käsittelyyn käräjäoikeuteen, jossa annetaan mahdolliset tuomiot syyllisille. Tuomioistuin ottaa kantaa myös uhrin vahingonkorvausvaatimukseen. Koko tässä prosessissa on mukana myös edunvalvojan sijainen, jonka tehtäviin kuuluu alaikäisen edustaminen. Hän valvoo lapsen etua ja oikeutta tämän rikosasian esitutkinnassa, oikeudenkäynneissä ja korvausasioissa.

Edunvalvojan sijaisen hakemisprosessissa on ollut viime vuosiin asti monenlaista käytäntöä eri viranomaisissa. Esimerkiksi toinen huoltajavanhempi on voinut edustaa lasta toisen vanhemman ollessa epäiltynä, eikä mahdolliseen eturistiriitaan ole kiinnitetty huomiota tai sijaista haettu. Vuodesta 2009 alkaen tämä ei ole enää onnistunut, vaan Oulussa on sijaista haettu heti, jos joku huoltajista on ollut epäiltynä. Ongelmaksi on kuitenkin muodostunut se, että sijaisen määräämisprosessin kestäessä useamman kuukauden, on koko tutkinta voinut vaarantua sijaisen määräystä odotellessa. Käytännössä esitutkinnat onkin jouduttu suorittamaan ilman sijaisen läsnäoloa. Lapsen puhevallan käyttäminen hakeekin yhä uusia käytänteitä ja elää omaa murroskauttaan.

Tutkimuksen jatkotoimenpiteenä voisi viedä aihetta vielä eteenpäin ja syvemmälle haastattelella lisää aiheen parissa työskenteleviä ihmisiä. Myös eri paikkakuntien käytäntöjen vertailu olisi mielenkiintoinen.

Asiasanat: edunvalvoja, edunvalvojan sijainen, päämies, rikos

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree Programme in Business Economics, option of Law and Administration

Author: Sanna Leviäkangas

Title of thesis: Supervisor's locum for a minor in criminal case

Supervisor: Katja Sankala

Term and year when thesis was submitted: Autumn 2011 Number of pages: 49 p. + 2 app.

This Bachelor's thesis looked at the work of supervisor's locum. The primary objective was to focus on the task when a locum represents a minor principal. This child is the complainant. The crime process also includes the roles of police, City Administrative Court, prosecutor and court. The thesis was commissioned by Kari Hietala who is a leading legal aid counsel in Oulunseutu legal aid office. He also represents minors as the supervisor's locum. The locum is needed when the child's legal guardian has a lawful excuse to present the child. Usually it is when the legal guardian is a suspect. The jurisdiction was used as the research method but the work was also qualitative. Sources were mostly consisted of laws, Government Bills and interviews. The essential law was Guardianship Services Act (442/1999). The perspective is local since the survey was performed in Oulu.

When the police has received a notice a crime suspicion against child, the police will conduct a criminal investigation. Crime suspicions are usually petty assault, assault, grievous bodily harm or sexual abuse. If the legal guardian is the suspect, the police will announce the City Administrative Court which will search for the supervisor's locum. This is because the legal guardian cannot represent himself/herself or the child at the same time. The court will adopt a resolution. The supervisor's locum is usually a lawyer. People who are parties or know something about the case are heard in the criminal investigation. When the investigation is ready there will be a consideration of charges by the prosecutor. Finally the court will give a sentence in case the charge is brought. The guilty party also has to pay for the child the damages if the court decides. In this manner supervisor's locum supervises the child's interests and rights in criminal investigation, courts and claim.

Until recently, there have been many different practises as regards to choosing the locum. For example the other parent who is the legal guardian has been able to represent the child when the other parent has been the suspect. The potential conflict interests have not been noticed and no locum has been applied for. Since 2009 this has been no longer been possible. The locum is immediately applied for in Oulu if any of the legal guardians is as the suspect. However, it is problematic because it takes several months to have the supervisor's locum which in turn could jeopardize entire investigation. In practise the criminal investigations will still have to perform without the supervisor locum. As a practise the child's right to be heard is still looking for its place in the process.

The subject could be taken forward and deeper by interviewing more people in the process. To compare practises between different places would be interesting.

Keywords: supervisor, supervisor's locum, principal, crime

SISÄLLYS

LYHENTEET	6
1 JOHDANTO	7
2 YLEISTÄ HOLHOUSTOIMESTA JA LAPSEN HUOLLOSTA	10
3 EDUNVALVOJAN SIJAISEN MÄÄRÄÄMINEN	13
3.1 Rikosepäily	13
3.2 Edunvalvojan sijaisen tarve	15
3.3 Sopiva sijainen	16
4 RIKOSPROSESSI EDUNVALVOJAN SIJAISEN TEHTÄVÄSSÄ	21
4.1 Esitutkinta	21
4.2 Sijaisen toiminta esitutkintaan liittyen	25
4.3 Syyteharkinta ja syyte	26
4.4 Kirjallinen valmistelu käräjäoikeudessa ja oikeudenkäynti	28
4.5 Valitus, korvaukset ja sijaisen palkkio	31
5 SELVITYS MAISTRAATILLE	35
6 UUSI ESITUTKINTALAKI	37
7 JOHTOPÄÄTÖKSET	39
8 POHDINTA	43
LÄHTEET	46
LIITTEET	

LYHENTEET

ETL	Esitutkintalaki
HE	Hallituksen esitys
HolhL	Laki holhoustoimesta
IsyysL	Isyyslaki
LHL	Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta
LSL	Lastensuojelulaki
OAL	Oikeusapulaki
OK	Oikeudenkäymiskaari
RikVahL	Rikosvahinkolaki
RL	Rikoslaki
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa
VKL	Vahingonkorvauslaki

1 JOHDANTO

Suomen perustuslain mukaan jokaisella ihmisellä on oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Ihmiset ovat lain edessä yhdenvertaisia ja myös lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä. (731/1999, 2:6.1 §, 2:6.3 §, 2:7.1 §.) Usein lapset joutuvat kuitenkin kohtaamaan paljon väkivaltaa. Rikostilanteissa erityisesti pienet lapset ovat aikuisen edessä puolustuskyvyttömiä ja turvattomia. Näissä tilanteissa onkin tärkeää, että joku huolehtii lasten oikeuksista ja ajaa heidän etujaan puolueettomasti.

Opinnäytetyön tarkoituksena on käsitellä tilanteita, joissa alaikäiset joutuvat edunvalvojien eli useimmiten omien vanhempiensa rikosten uhreiksi. Syyllisiä voivat olla muutkin lapselle läheiset ihmiset kuten isovanhemmat tai sisarukset. Rikokset ovat lähinnä pahoinpitelyjä tai seksuaalisia hyväksikäyttöjä. Vanhempien ollessa epäiltyinä eivät vanhemmat voi edustaa esitutkinnassa ja oikeudessa samanaikaisesti itseään ja lastaan. Sama tilanne syntyy myös, kun epäilty on vain toinen vanhemmista ja vanhemmilla on yhteishuoltajuus. Tällöin syytönsä vanhempi ei voi ajaa lapsensa asiaa.

Edunvalvojaksi kutsutaan henkilöä, joka lain nojalla huolehtii toisen asioista ja edusta. Päämies on puolestaan se, jonka puolesta asioita hoidetaan. Päämiehen termiä käytetään myös silloin, kun päämies on vajaavaltainen. (HE 146/1998 vp, 18.) Kun lapsen oma edunvalvoja ei voi edustaa lasta, tarvitaan lapselle edunvalvojan sijainen. Hän edustaa lasta ja ajaa lapsen etua puolueettomasti tässä nimenomaisessa tapauksessa. On huomattava, että edunvalvojan sijaisen määrääminen ei lakkauta varsinaisen edunvalvojan tehtävää. Varsinainen edunvalvoja jatkaa normaalisti kaikissa muissa tehtävissä paitsi siinä, mihin sijainen on määrätty. Edunvalvojan sijainen määrätään näissä tapauksissa holhoustoimilain (442/1999) mukaan.

Opinnäytetyössä on tarkoituksena selvittää vastaukset seuraaviin tutkimusongelmiin:

1. Miksi lapsi tarvitsee edunvalvojan sijaisen?
2. Miten ja missä vaiheessa sijainen hankitaan ja määrätään?
3. Mitkä ovat edunvalvojan sijaisen tehtävät rikosprosessin eri vaiheissa ja miten hän hoitaa tehtäviään?

Tarkoituksena on läpikäydä rikosprosessia vaihe vaiheelta ja selvittää edunvalvojan sijaisen tekemää työtä prosessin eri vaiheissa.

Opinnäytetyön aihe on saatu toimeksiantona Oulunseudun oikeusaputoimiston johtavalta julkiselta oikeusavustajalta Kari Hietalalta, joka itsekin toimii edunvalvojan sijaisena alaikäisille rikosasioissa. Aihetta nimenomaan sijaisen työstä ei todennäköisesti ole aiemmin tutkittu ja ajatuksena oli kerätä aiheesta tietoa yhteen tutkimukseen. Hietala on ollut edunvalvojan sijaisena mukana lähinnä perheväkivaltarikoksissa. Tähän mennessä Hietalalle on tullut edunvalvojan sijaisen määräyksiä noin 25 kappaletta vuodesta 2009 alkaen. (26.5.2011, haastattelu.)

Oulunseudun oikeusaputoimisto sijaitsee Oulun keskustassa, mutta sillä on toimipaikka myös Raahessa. Toimistolla on lisäksi sivuvastaanotot lissä, Pudasjärvellä ja Vaalassa. Oikeusavustaja käy näissä pisteissä tapaamassa asiakkaita ajanvarauksella tietyin väliajoin. Oulunseudun oikeusaputoimistossa Oulussa työskentelee johtavan julkisen oikeusavustajan lisäksi tällä hetkellä neljä julkista oikeusavustajaa, osastosihteeri sekä kolme oikeusapusihteeriä. Raahessa on yksi oikeusavustaja ja oikeusapusihteeri. Oulunseudun oikeusaputoimisto on valtion oikeusaputoimisto, joka antaa oikeudellista apua sitä tarvitseville yksityishenkilöille. (Oulunseudun oikeusaputoimisto 2011, hakupäivä 27.11.2011; Oulunseudun oikeusaputoimisto 2011, henkilökunta, hakupäivä 27.11.2011.)

Tutkimusmenetelmänä työssä on lainoppi. Ensisijaisina lähteinä ovat lait ja hallituksen esitykset. Artikkeleita nimenomaan edunvalvojan sijaisuuteen ei löytynyt ja muitakin lähteitä kuten kirjallisuutta oli vähän saatavilla. Tutkimus on myös laadullinen. Työtä varten on haastateltu toimeksiantajaa kahdesti sekä hänen lisäkseen vanhempaa rikoskonstaapelia Isometsä-Tihistä, maistraatin henkikirjoittajaa Kerästä ja käräjäoikeuden tuomaria Markusta. Viimeksi mainitulla on monen vuoden työkokemus myös syyttäjän työstä, minkä vuoksi ei ole enää erikseen haastateltu syyttäjää. Haastattelut on suoritettu pääosin kevään 2011 aikana teemahaastatteluilla ja kaikille haastateltaville on laadittu omia kysymyksiä. Lisäksi haastateltavilta on tarkistettu muutamia asioita sähköpostilla haastatteluiden jälkeen. Haastattelut ovat merkittävässä asemassa tutkimuksen onnistumisen kannalta. Ne on suoritettu Oulussa, joten tutkimuksen näkökulma on paikallinen. Työ koostuu niin sanotusta vetoketjumallista, koska haastatteluita käytetään lähteinä muiden kirjallisten lähteiden yhteydessä.

Työ on rajattu koskemaan HolhL:a, eikä siinä ole käsitelty lastensuojelun edunvalvontaa. Tässä työssä ei ole kysymys myöskään mahdollisista lasten huostaanotoista tai lasten elämäntilanteisiin

puuttumisesta rikosten käsittelyn aikana. Pääpaino tässä työssä on keskittyä juridisiin asioihin edunvalvojan sijaisen työn ympärillä. Sijaisen yksi tärkeimmistä tehtävistä on ajaa korvausasioita, koska syyttäjä ei yleensä hae korvauksia henkilöasioissa.

Tutkimukseen liittyvä aihe on todella tärkeä. Alaikäisen puhevallan käyttö rikosasiassa on otettava vakavasti, koska ei ole ollenkaan sama, kuka lapsen puhevaltaa käyttää. Käytäntöön on liittynyt paljon ongelmia, sillä vaikka HolhL on ollut pitkään lähes samanlainen, on lakia tulkittu viranomaisten taholta hyvin eri tavoin. Toinen huoltajavanhemmista on muun muassa pystynyt aiemmin edustamaan rikosprosessissa lastaan toisen vanhemman ollessa epäiltynä. Vanhempien saman katon alla asumistakaan ei ollut katsottu esteellisyysperusteeksi toiselle vanhemmalle.

Oulun poliisista on aiemmin haettu edunvalvojan sijaista vain niissä tapauksissa, kun epäiltynä ovat olleet molemmat huoltajavanhemmat. Asiaan on kuitenkin saatu parannus vuodesta 2009 lähtien, jolloin syytönkään vanhempi ei ole saanut tai voinut enää edustaa lastaan, vaan poliisi on ryhtynyt heti hankkimaan edunvalvojalle sijaista. Muutos on lähtenyt liikkeelle poliisin ja syyttäjän yhteistyöpalaverista, jossa syyttäjä on edellyttänyt poliisia noudattamaan HolhL:n henkeä. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu; Isometsä-Tihinen 21.5.2011, sähköposti.) Tämä on näkynyt maistraatissa edunvalvojan sijaisten hakemusten selvänä kasvuna kuin myös Oulunseudun oikeusaputoimistossa sijaisten tehtävien alkamisena. Aiemmin ei Oulunseudun oikeusaputoimistossa ole sijaisen määräyksiä ollut. (Keränen 24.2.2011, haastattelu; Hietala 26.5.2011, haastattelu). Toisaalla toiset viranomaiset ovat havainneet ongelman jo kymmenenkin vuotta aiemmin ja sijaista alaikäiselle on haettu nimenomaan toisen vanhemman esteellisyyden vuoksi. Näin on tapahtunut ainakin syyttäjänvirastossa. (Markus 28.3.2011, haastattelu.) Lapsen puhevallan käytäjästä ja esteellisyystulkinnosta tuntuu siis olleen hyvin erilaista linjaa eri viranomaisten kesken, mutta asiaan on kuitenkin saatu positiivista muutosta viime vuosina.

Yleisesti edunvalvonnasta, lasten pahoinpitelyistä tai seksuaalisista hyväksikäytöistä löytyy paljon kirjallisuutta ja tutkimuksia. Päivi Hirvelän väitöskirjassa (2006) ”Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa” on laajasti tutkittu rikosprosessin kulkua ja työ liittyy olennaisesti käsillä olevaan tutkimukseen. Lähdemateriaalia itse edunvalvojan sijaisen työstä rikosasiassa ei kuitenkaan juuri löydy. Tästä syystä työn päätavoitteena on saada lukijalle kokonaiskäsitys tapahtumien kulusta rikosepäilystä aina oikeudenkäyntiin ja sen jälkeisiin tapahtumiin asti. Edunvalvojan sijaisen työ ja muu siihen liittyvä prosessi ei yleensä näy mediassa ja tästä syystä on tärkeää tuoda tätä asiaa esille. Aihe on varsin ajankohtainen ja sen toivoisi herättävän keskustelua yleisesti lasten puhevallan käytöstä.

2 YLEISTÄ HOLHOUSTOIMESTA JA LAPSEN HUOLLOSTA

Holhoustoimen tarkoituksena on valvoa niiden henkilöiden oikeutta ja etua, jotka eivät itse pysty pitämään huolta taloudellisista asioistaan esimerkiksi vajaavaltaisuuden, sairauden tai poissaolon vuoksi. Etua valvotaan myös muissa kuin taloudellisissa asioissa. Edunvalvojan tehtävään voidaan määrätä sellainen sopiva henkilö, joka antaa tehtävälle suostumuksensa. Sopivuutta arvioitaessa on otettava huomioon henkilön taito ja kokemus edunvalvojaksi sekä tehtävän laajuus ja laatu. (HolhL 1:1 §, 2:5 §.)

Vajaavaltainen on alle 18-vuotias henkilö tai sellainen 18 vuotta täyttänyt henkilö, joka on julistettu vajaavaltaiseksi. Vajaavaltaisen taloudellisia ja muita holhoustoimilaissa tarkoitettuja asioita hoitaa edunvalvoja. Alaikäisen edunvalvojina toimivat hänen huoltajansa, jollei toisin säädetä. Tuomioistuिन voi tarvittaessa vapauttaa huoltajan edunvalvojan tehtävästä ja määrätä toisen henkilön alaikäisen edunvalvojaksi. Täysi-ikäisen edunvalvojana toimii puolestaan henkilö, jonka tuomioistuिन tai holhousviranomainen on määrännyt. (HolhL 1:2–3.1 §, 2:4.1-2 §.) ”Holhousviranomaisena toimii maistraatti” (HolhL 9:84.2 §).

Mikäli henkilö ei ole vajaavaltainen, voidaan hänelle siltikin määrätä edunvalvoja hänen asioiden hoitamiseen ja tukemiseen. Täysi-ikäiselle määrätään edunvalvoja, jos hän on kykenemätön huolehtimaan itsestään tai varallisuudestaan jonkin sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen, heikentyneen terveydentilan tai muun vastaavan syyn vuoksi. Edunvalvontaan tarvitaan edunvalvottavan oma suostumus. Edunvalvoja voidaan kuitenkin määrätä vastustuksestakin huolimatta, jos sille ei ole riittävää aihetta. (HolhL 1:3.2 §, 2:8.1-2 §).

Pelkkä edunvalvojan määrääminen ei yksin aina riitä turvaamaan täysi-ikäisen etuja. Tällöin tuomioistuिन voi rajoittaa hänen toimintakelpoisuuttaan. Tämän jälkeen hänellä voi olla oikeus tehdä tiettyjä oikeustoimia tai vallita omaisuuttaan ainoastaan yhdessä edunvalvojan kanssa tai tietyistä oikeustoimista ja omaisuudesta huolehtii ainoastaan edunvalvoja. Täysi-ikäinen voidaan julistaa myös vajaavaltaiseksi tilanteen niin vaatiessa. Toimintakelpoisuutta ei kuitenkaan koskaan saa rajoittaa enempää kuin se on tarpeen asianomaisen edun suojaamiseksi. (HolhL 3:18 §.)

Vajaavaltainen ei voi itse vallita omaisuuttaan eikä tehdä tärkeitä sopimuksia tai muita tärkeitä oikeustoimia. Alaikäinen voi kuitenkin määrätä siitä, minkä on ansainnut omalla työllään. Hänellä on myös oikeus tehdä oikeustoimia, jotka ovat merkitykseltään vähäisiä ja olosuhteisiin nähden

tavanomaisia. Mikäli vajaavaltainen kuitenkin käyttää oikeuttaan tavalla, mikä on hänen etunsa vastaista, voi edunvalvoja ottaa hoitoonsa hänen omaisuuttaan tarpeen mukaisesti. Jos toimenpide koskee työansioita, on siihen hankittava suostumus holhousviranomaiselta. (HolhL 4:23–25 §.)

Huoltajan tehtävä lapsen edunvalvojana alkaa heti lapsen syntyessä (HolhL 2:6.2 §). Mikäli lapsen vanhemmat ovat tällöin avioliitossa keskenään, ovat he kumpikin lapsensa huoltajia. Muussa tapauksessa huoltaja on äiti. (LHL, 361/1983, 2:6.1 §). Avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen isän on myös mahdollista saada huoltajuus isyyden tunnustamisen jälkeen. Vanhemmat voivat sopia yhteis- tai yksinhuoltajuudesta sopimuksella, jonka vahvistaa lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunta. Riitaisissa tilanteissa asiat ratkaisee puolestaan tuomioistuin. (IsyysL, 700/1975, 1:3 §, 3:15.1 §; LHL 2:7.1 §, 2:8.1 §, 2:9 §.) Huoltajuusriidat koskevat yleisesti ottaen sitä, uskotaanko lapsen huolto molemmille vanhemmille yhteisesti vai vain toiselle heistä. Myös lapsen asuinpaikasta, toisen vanhemman tapaamisoikeuksista ja yhteydenpidosta kiistellään herkästi. Tuomioistuin voi myös uskoa lapsen huollon vanhempien ohella tai sijasta yhdelle tai useammalle henkilölle. Kyseisten henkilöiden on annettava ensin oma suostumuksensa. Tähän seikkaan turvautaan kuitenkin vain, jos siihen lapsen kannalta on erittäin painavia syitä. (LHL 2:9 §.)

Vajaavaltainen ei voi toimia edunvalvojana. Mikäli lapsen huoltaja on vielä itsekkin alaikäinen lapsen syntyessä, tulee hänestä edunvalvoja lapselleen hänen täyttäessä 18 vuotta. (HolhL 2:6 §.)

Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapselle tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi hänen yksilöllisten toivomusten ja tarpeiden mukaisesti. Huollon tulee turvata läheiset ja myönteiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välillä. Lisäksi lapselle tulee turvata hyvä kasvatus ja hoito sekä tarpeellinen huolenpito ja valvonta hänen kehitystasoonsa nähden. Kasvuympäristön on oltava turvallinen ja virikkeitä antava. Lapsen kasvatuksessa tulee lapselle antaa osakseen hellyyttä, turvaa ja ymmärrystä. Häntä ei saa kurittaa ruumiillisesti, alistaa eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista aikuisuuteen ja vastuullisuuteen tulee edistää ja tukea. (LHL 1:1 §.)

Edunvalvojan tehtävä lakkaa päämiehen täyttäessä 18 vuotta, mikäli edunvalvojan tehtävä on perustunut päämiehen alaikäisyyteen. Tiettyä tehtävää varten määrätyn edunvalvojan tehtävä puolestaan päättyy, kun tehtävä on suoritettu loppuun. Tehtävä päättyy myös päämiehen kuolemaan tai silloin, kun edunvalvoja vapautetaan tehtävästään tai hänet itse julistetaan vajaavaltaiseksi. Tuomioistuin voi myös tarvittaessa muuttaa edunvalvojan määräyksen voimassaoloaikaa.

(HolhL 2:15.1-2 §, 2:17.1 §.) Tuomioistuin voi vapauttaa edunvalvojan tehtävästään, jos hän osoittautuu siihen kykenemättömäksi tai sopimattomaksi tai siihen on muu erityinen syy. Vapautus on myös tehtävä, jos edunvalvoja itse sitä pyytää. Alaikäisen lapsensa huoltajana oleva vanhempi voidaan omasta pyynnöstään vapauttaa edunvalvojan tehtävästä kuitenkin vain erityisestä syystä. (HolhL 2:16.1-2 §.)

3 EDUNVALVOJAN SIJAISEN MÄÄRÄÄMINEN

3.1 Rikosepäily

Prosessi alaikäiseen kohdistuneesta rikosepäilystä lähtee liikkeelle useimmiten niin, että kunnan sosiaaliviranomainen on omassa toiminnassaan joko lastensuojeluilmoituksen myötä tai muulla tavalla saanut tietää alle 18-vuotiaaseen kohdistuneesta rikosepäilystä (LSL, 417/2007, 5:26.1 §; Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu). Ilmoitusvelvollisuus kuuluu muun muassa kaikille sosiaali- ja terveydenhuollon, opetustoimen, nuorisotoimen, koululaisten aamu- ja iltapäivätoimintaa harjoittavan yksikön palveluksessa tai luottamustoimessa oleville henkilöille. He ovat velvollisia viipymättä ilmoittamaan salassapitosäännösten estämättä kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos he ovat saaneet tehtävässään tietää lapsesta, joka tarvitsisi lastensuojelun tarpeen selvitystä. (LSL 5:25 §.) Lastensuojeluun voi tulla ilmoituksia myös huolestuneilta naapureilta tai sukulaisilta, joiden mukaan kaikki ei ole lapsen suhteen kohdallaan. Ilmoituksen tekijä ei välttämättä väitä kenenkään syyllistyneen lapseen kohdistuneeseen rikokseen, vaan hän vain kertoo omat havaintonsa. Lastensuojeluviranomaisten on näissä tapauksissa aina tutkittava tilanne. (Hirvelä 2007, 40; Taskinen 2003, 38.)

Sosiaaliviranomainen ottaa rikosepäilyssä yhteyttä poliisiin, minkä jälkeen poliisissa kirjataan asiasta rikosilmoitus. Aloitteen tekijä voi olla myös poliisi itse, jos se huomaa rikosepäilyn esimerkiksi kotihälytysten yhteydessä. Poliisi tekee tällöin asiasta niin rikos- kuin lastensuojeluilmoituksetkin sekä laittaa heti esitutkinnan alulle. Rikokset, jotka kohdistuvat alaikäiseen lapseen, ovat pääsääntöisesti henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia. Näitä ovat lievät pahoinpitelyt, pahoinpitelyt, törkeät pahoinpitelyt sekä seksuaalirikokset. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.)

Lapsen pahoinpitelyepäily tulee terveydenhuollon viranomaisille tavallisesti eteen silloin, kun vanhemmat tuovat vahingoittuneen lapsen hoitoon tai tutkimuksiin, mutta selitykset vammojen syistä eivät täsmää kliinisten löydöksen kanssa. Tapahtumaselityksen ja mustelman, haavan tai murtuman arvioidun iän kesken voi olla ristiriitaa. Epäilyt voivat herätä myös muiden tutkimusten yhteydessä, jos lapselta löytyy esimerkiksi runsaasti eri-ikäisiä mustelmia tai muita ihovaurioita. Myös röntgenkuvista voidaan havaita epätyypillisiä piirteitä. Tyypillistä on lisäksi hoitoon hakeutumisen viive, esitietojen epämääräisyys ja tapahtumien selittämisessä esiintyvät muutokset.

Lastenneuvoloiden terveydenhoitajilla on keskeinen rooli pahoinpitelyjen tunnistamisessa, koska lähes kaikki alle kouluikäiset lapset käyvät neuvolassa. (Taskinen 2003, 38, 47.)

Väkivallalla on myös monia eri muotoja, ja niistä löytyy sekä aktiivinen että passiivinen puoli. Aktiivinen fyysinen väkivalta voi olla potkimista, lyömistä, hiuksista repimistä, palovamman tuottamista, kuristamista ja niin edelleen. Passiivinen fyysinen väkivalta on puolestaan hoidon laiminlyöntiä. Tämä voi ilmetä esimerkiksi siten, että vauvan vaippaa ei vaihdeta päiväkausiin tai lapselle ei anneta ruokaa koko viikonloppuna. Lisäksi lapsi voi joutua olemaan jatkuvasti yksin kotona, hänet suljetaan pimeään komeroon tai jätetään tahallaan häntä pelottavien eläinten joukkoon. Rajankäynti satunnaisten vahinkojen ja pahoinpitelyjen välillä ei ole aina helppoa. Yhtenä kriteerinä voidaan käyttää esimerkiksi sitä, onko ilmiö toistuva. (Taskinen 2003, 20.)

Aktiivista kemiallista väkivaltaa harjoitetaan silloin, kun lapselle annetaan olutta tai rauhoittavia lääkkeitä, jotta hän nukkuisi eikä häiritsisi aikuisia. Yleensäkin päihteiden tai tarpeettomien lääkeaineiden antaminen lapselle voidaan katsoa kemialliseksi väkivallaksi. Passiivinen kemiallinen väkivalta on vastaavasti sitä, ettei lapselle anneta hänen tarvitsemiaan lääkkeitä tai hänen tarvitsemaansa ruokavaliota ei noudateta. Rajanveto voi olla erittäin hankalaa silloin, kun vanhemmat haluavat säästää sairasta lastaan lääkkeiden sivuvaikutuksilta. Tällöin arviointi perustuu siihen, yrittävätkö vanhemmat todella ajatella lapsensa parasta vai jättävätkö he välinpitämättömyytään lapsen hoidotta. (Taskinen 2003, 20.)

Yleinen suojaikäraja lasten seksuaalisessa hyväksikäytössä on lain mukaan 16 vuotta (RL, 39/1889, 20:6.1 §; HE 6/1997 vp, 165). Tämä tarkoittaa sitä, että alle 16-vuotiaat ovat rikoslain tarkoittamia lapsia, joita voidaan seksuaalisesti hyväksikäyttää (Markus 28.3.2011, haastattelu). Mikäli tekijä on kuitenkin lapsen vanhempi, vanhempaan rinnastettavassa asemassa lapseen nähden tai tekijä asuu samassa taloudessa lapsen kanssa, on silloin myös alle 18 vuotiaan lapsen hyväksikäyttö rangaistavaa (RL 20:6.2§). Lapsen seksuaalisella riistolla tarkoitetaan kaikkia niitä ilmiöitä, mitkä loukkaavat lapsen seksuaalista koskemattomuutta. Näitä ovat muun muassa ruumiillinen pahoinpitely kohdistuneena pääasiassa lapsen sukupuolielimiin, raiskaus, sukupuoliyhteys tai niiden yritys. Lapsen sukupuolielinten koskettelu tai lapsen johdattaminen ikää ja kehitystasoa vastaamattomaan seksuaaliseen käyttäytymiseen on seksuaalista riistoa. Sitä on myös lapsen altistaminen ikään ja kehitystasoon soveltumattomille seksuaalisille ärsykeille. (Taskinen 2003, 21–22.)

Rikosepäily herää luonnollisesti myös lapsen oman kertomuksen perusteella, jonka jälkeen yleensä toinen vanhemmista tekee ilmoituksen (Taskinen 2003, 104). Kovin helposti lapsi ei asiasta oma-aloitteisesti kuitenkaan kerro. Tavallisesti lapsi ei uskalla tai halua kertoa asiasta kenellekään edes silloin, kun asia on tullut ilmi muita teitä. Lapsi saattaa kuitenkin viestiä tapahtuneesta antamalla ympärillä oleville aikuisille vihjeitä tapahtumasta. Hän voi myös kertoa asiasta tiipoitain ja samalla testata kuulijan reaktioita ja luottamusta. Mahdollisesti lapsi saattaa peruuttaa kertomuksensa, jos siihen on suhtauduttu epäillen tai lasta on uhkailtu kertomisesta. Helpoiten lapsi kuitenkin kertoo suoraan tapahtuneesta, jos tekijä on lapselle tuntematon. (Hirvelä 2007, 31–32.)

3.2 Edunvalvojan sijaisen tarve

Vajaavaltaisen ollessa rikosasiassa asianomistajana, käyttää hänen puhevaltaansa edunvalvoja tai muu laillinen edustaja. 15 vuotta täyttänyt alaikäinen saa käyttää huoltajan tai muun laillisen edustajansa ohella itsenäisesti puhevaltaansa. (OK, 4/1734, 12:1 §.) Asianomistajaksi kutsutaan rikoksen uhria (Syyttäjät 2009, hakupäivä 21.4.2011).

Edunvalvojan sijaista tarvitaan, mikäli edunvalvoja ei voi edustaa päämiestään tietystä asiassa. Tällainen tilanne syntyy tapauksessa, jossa vastapuolena on edunvalvoja itse, edunvalvojan puoliso tai lapsi taikka joku, jota hän edustaa. Edunvalvoja on esteellinen myös tapauksessa, jossa edunvalvojan ja hänen päämiehensä edut voivat joutua muusta syystä ristiriitaan keskenään. (HolhL 5:32.2 §.) Lain mukaan huoltajana oleva vanhempi ei voi siis edustaa lastaan rikosasiassa, jossa hän on itse vastapuolena epäiltynä esimerkiksi lapsensa pahoinpitelystä. Sama tilanne esiintyy myös silloin, kun epäiltynä on esimerkiksi veli, joka on pahoinpidellyt siskoaan. Äiti tai isä ei voi edustaa tässä tapauksessa tytärtään, koska he ovat esteellisiä poikansa takia.

Aikaisemminkin laissa oli eriteltyä edunvalvojan esteellisyys, jos päämiehen vastapuolena oli edunvalvoja itse tai hänen puolisonsa. Laissa esteellisyyttä määriteltiin myös siten, että edunvalvoja ei saanut edustaa päämiestään, jos vastapuolena oli edunvalvojalle läheinen henkilö. 1.11.2007 voimaan tullessa lakimuutoksessa 32 § (25.5.2007/649) uudistettiin muun muassa siten, että läheisen henkilön käsite poistettiin kokonaan. (HolhL 5:32.2.) Näin ollen huoltajavanhempi voi nykyään edustaa lastaan edunvalvojana oikeustoimessa, jossa vastapuolena on joku läheinen henkilö kuten lapsen isovanhempi. Tämä onnistuu kuitenkin vain siinä tapauksessa, että tapauksesta ei aiheudu eturistiriitaa vanhemman ja hänen lapsensa välille. (HE 52/2006 vp, 47–

48.) Hietalan käsityksen mukaan isovanhempi on kuitenkin liian läheinen. On epätodennäköistä, että vanhempi pystyisi edustamaan lastaan objektiivisesti eli puolueettomasti ja vaatimaan esimerkiksi omalta isältään korvauksia. (26.5.2011, haastattelu.)

Molemmat huoltajavanhemmat ovat esteellisiä edustamaan lastaan myös, jos toinen heistä tai heidän puolisonsa on epäiltynä rikoksesta. Edunvalvojan sijaista tarvitaan aina jos joku huoltajista on epäiltynä, koska esteellisyys koskee kaikkia muitakin lapsen virallisia huoltajia. (Isometsä-Tihinen, haastattelu 11.3.2011.) Tosin yksinhuoltajuuskaan ei ole tae siitä, että huoltaja voi automaattisesti käyttää lapsensa puhevaltaa. Mikäli toinen vanhemmista on epäilty, mutta hän ei ole lapsensa huoltaja, on ensin tutkittava tapauksen kokonaistilannetta. Yksinhuoltajan ja epäillyn välistä keskinäistä suhdetta on tarkasteltava siltä varalta, että heidän väliltään löytyy riippuvuutta, mikä estää huoltajan puolueettomuuden ja vaarantaa näin lapsen oikeusturvan. (Markus 28.3.2011, haastattelu.)

Edunvalvojan sijaista voidaan tarvita, vaikka huoltajat tai heidän läheiset eivät olisikaan epäiltyjä. Tällainen tilanne voi tulla vastaan esimerkiksi huostaan otetun nuoren kanssa, jota on käytetty seksuaalisesti hyväksi. Huoltaja ja lapsi voivat olla niin pahoissa riidoissa keskenään, ettei huoltaja mahdollisesti pysty käyttämään lapsensa puhevaltaa puolueettomasti. Näissä tilanteissa voi sijaisen määrääminen olla paras ratkaisu. Huostaanotto ei kuitenkaan koskaan poista huoltajan puhevaltaa. Lisäksi vanhempien huoltajuusriidan yhteydessä ei lapsen puolueettoman puhevallan käyttäminen ole hyvin todennäköistä. (Markus 28.3.2011, haastattelu.) Sijaisen käyttämistä tulee tällöin harkita tapauskohtaisesti.

Tuomioistuimien voi määrätä lapselle edunvalvojan sijaisen myös siinä tapauksessa, että hänen oma edunvalvojansa on jostain tilapäisestä syystä estynyt hoitamaan tehtävänsä. Syynä voi esimerkiksi olla jokin sairaus. (HolhL 2:11.1 §.)

3.3 Sopiva sijainen

Poliisin todettua edunvalvojan sijaisen tarpeen rikosasiassa, ottaa se välittömästi yhteyttä maistraattiin sijaisen määräämistä varten (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu). Maistraatissa asian vireille tulo kirjataan ensin asian käsittelyjärjestelmään. Tämän jälkeen ryhdytään hankkimaan lapselle tehtävään sopivaa sijaista. (Keränen 24.2.2011, haastattelu.)

HolhL:n mukaan sopivuutta on arvioitava tehtävään esitettävän henkilön taito ja kokemus huomioon ottaen. Myös tehtävän laajuus ja laatu vaikuttavat asiaan. Tehtävään määrätyn henkilön on annettava tehtävään aina myös oma suostumuksensa. (1:5 §.) Sopivuuden harkinta voi kuitenkin tuottaa vaikeuksia käytännön ratkaisutoiminnassa. Laajaan ja vaativaan tehtävään vaaditaan enemmän taitoa ja kokemusta kuin suppeaan ja helppoon tehtävään. Vaativissa tehtävissä voidaan eniten laittaa painoarvoa asiantuntevuudelle ja riippumattomuudelle. (Välimäki 2009, 59, 61.)

Hietalan mukaan alaikäisten edunvalvojan sijaisena tulee käytännössä toimia lakimies, jotta prosessi onnistuisi. Lakimies osaa toimia oikein ja vaatia teon vaatimaa rangaistusta. (19.5.2010, haastattelu.) Samoilla linjoilla on myös Keränen, joka peräänkuuluttaa lakimiesten ammattitaitoa ja pätevyyttä. Lisäksi Keräsen mielestä julkinen oikeusavustaja on hyvä sijainen, koska oikeusaputoimistossa on tällaisten asioiden hoitamisesta kokemusta. (24.2.2011, haastattelu.)

Oulussa Pohjois-Pohjanmaan maistraatti tiedustelee ensimmäiseksi alustavasti toiselta Oulussa sijaitsevalta oikeusaputoimistolta joko puhelimitse tai sähköpostitse, voisiko siellä yleinen oikeusavustaja ottaa tehtävän vastaan. Mikäli oikeusaputoimistolla ei ole esteellisyyksiä tehtävän hoitoon, antaa oikeusavustaja siihen suostumuksensa. (Keränen 24.2.2011, haastattelu.)

Mikäli Oulussa molemmat oikeusaputoimistot ovat esteellisiä ottamaan tapauksen hoitaakseen, joutuu maistraatti etsimään sijaisen yksityiseltä puolelta. Tämä tosin on Oulussa hyvin harvinaista. Joskus vanhemmilla voi itsellään olla jokin tietty lakimies, jota he esittävät lapsensa edunvalvojaksi. Vanhempien ollessa asiasta yksimielisiä, ei maistraatilla ole yleensä ollut syytä lähteä asiaa vastustamaan. Valitettavan usein on kuitenkin tilanne se, että vanhemmat ovat hyvin riitaisia eivätkä kykene tekemään yksimielisiä päätöksiä. Tällöin maistraatti etsii sijaisen heidän puolestaan. (Keränen 24.2.2011, haastattelu.)

Myös edunvalvojan sijaisen esteellisyys tulee kysymykseen esimerkiksi silloin, kun vastapuolena on hänelle läheinen ihminen. Hietalan mukaan heidän toimistossaan ollaan hyvin varovaisia esteellisyys asian kanssa. Jos vastapuoli on läheinen jollekin toimiston työntekijälle, tehtävää ei oteta vastaan. Puolueettomuus tulee taata joka suhteessa. Oikeusaputoimistossa ollaan esteellisiä myös siinä tapauksessa, jos vastapuolta on joskus edustettu heidän toimistostaan. (Hietala 19.5.2010, haastattelu; 26.5.2011, haastattelu.)

Mikäli edunvalvojan sijaisena on siis joku muu, kuin alaikäisen lapsensa huoltajana oleva vanhempi, ei hän voi edustaa päämiestään myöskään silloin, jos vastapuolena on hänen lapsensa

puoliso, puolison lapsi tai tämän puoliso. Edunvalvojan sijainen on myös esteellinen, jos vastapuolena on hänen tai puolison lapsenlapsi, vanhempi, isovanhempi, sisarus tai tällaisen henkilön puoliso. Lisäksi edunvalvojan sijaisen sisaruksen lapsi tai vanhemman sisarus aiheuttaa esteellisyyden edunvalvontaan. (HolhL 5:32.3 § 1-3 k.) Laissa puolisoilla tarkoitetaan aviopuolisoita ja yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa tai muussa parisuhteessa eläviä. Myös puolisukelaiset rinnastetaan sukulaisiin. (HolhL 5:32.4 §.)

Aikaisemmin HolhL 32.2 §:ssä edunvalvojan sijaisen, muun kuin alaikäisen lapsensa huoltajana olevaa vanhempaa, esteellisyyttä ilmaistiin vain sanalla ”läheinen henkilö”. Tämä synnyttikin käytännössä epätietoisuutta siitä, mihin tilanteisiin esteellisyys ulottui ja säännöksestä esitettiin erilaisia tulkintoja. Tästä syystä esteellisyysperustetta ehdotettiin korvaamaan täsmällisillä säännöksillä, joissa luetellaan edunvalvojan sijaisen lähisukulaiset ja muut läheiset, jotka vastapuolina aiheuttavat sijaisen esteellisyyden. Säännökset eivät kuitenkaan ole tyhjentyviä, vaan esteellisyys voi syntyä muissakin tilanteissa. Lain muuttamisella pyrittiin kuitenkin siihen, että olisi helpompaa todeta esteellisyysperusteen voimassaolo ja siten ennakoida tarve edunvalvojan sijaiselle. (HE 52/2006 vp, 10, 47.)

Kun maistraatti on saanut sopivalta sijaiselta suostumuksen edunvalvojaksi, se lähestyy sen jälkeen kirjallisesti lapsen huoltajia eli yleensä vanhempia (Keränen 24.2.2011, haastattelu). Silloin, kun edunvalvojan sijaista määrätään alaikäiselle, on alaikäisen huoltajalle varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Mikäli alaikäinen on täyttänyt 15 vuotta, on myös häntä kuultava hänen niin halutessaan. (HolhL 8:73.1 §.)

Huoltajille sekä 15 vuotta täyttäneelle asianosaiselle lähetetään kuulemiskirjeet, joissa he saavat antaa oman lausumansa maistraatin ehdottamalle sijaiselle tai esittää omaa ehdokastaan tehtävään. Vastaukselle asetetaan määräaika, noin 2-3 viikkoa, eikä vastaamatta jättäminen estä asian eteenpäin viemistä. Kuulemiskirjeessä käsitellään vain ja ainoastaan edunvalvojan sijaisen määräämistä. Joskus ihmiset selittelevät lausumassa, että eivät ole kyseistä rikosta tehneet tai jokin asia ei pidä paikkaansa. He voivat tulla käymäänkin maistraatissa. Tällöin heille pitää tehdä selväksi, että tässä vaiheessa haetaan vain sijaista lapselle ja asian selvittely käydään muualla. (Keränen 24.2.2011, haastattelu.)

Samaan aikaan kuulemiskirjeiden kanssa lähetetään itse edunvalvojan sijaiselle kirjallinen suostumuspyyntö, johon sijainen antaa suostumuksensa vielä kirjallisesti. Suostumuspyynnössä maistraatti ilmoittaa edunvalvojan sijaisen tehtäväksi edustaa alaikäistä sekä valvoa hänen etu-

aan ja oikeuttaan rikosasian esitutkinnassa, oikeudenkäynneissä sekä korvausasioissa. (Keränen 24.2.2011, haastattelu.)

Seuraavassa vaiheessa holhousviranomaisen tulee tehdä kärjäoikeudelle hakemus edunvalvojan määräämiseksi tilanteen niin vaatiessa (HolhL 2:7.2 §). Maistraatti tekee hakemuksen saatuaan sijaisen kirjallisen suostumuksen ja kun huoltajien lausumat ovat palautuneet tai määräaika niiden palautukseen on mennyt umpeen (Keränen 24.2.2011, haastattelu). Mikäli tässä vaiheessa vanhempien esitys edunvalvojan sijaiseksi poikkeaa maistraatin esityksestä, on harkittava, kumpi sijaiseksi esitetty on sopivampi tehtävään. Maistraatti esittää mielestään sopivampaa tehtävään ja laittaa hakemuksen eteenpäin kärjäoikeuteen. Mikäli vanhempien esittämältä sijaiselta puuttuu kirjallinen suostumus, on maistraatin hankittava se. Molemmat mahdolliset suostumukset menevät asiakirjojen mukana kärjäoikeuteen. Mikäli sopivuus, kokemus ja taito ovat yhtäläiset vanhempien esittämällä ehdokkaalla, maistraatti mieluummin esittää häntä, koska asian muuttuminen riitaiseksi viivästyttää usein asian käsittelyä. (Keränen 9.5.2011, sähköpostiviesti.)

Kärjäoikeus tekee päätöksen edunvalvojan sijaisuudesta ja päätös toimitetaan hakemuksen hakijalle eli maistraatille (Keränen 24.2.2011). Määräys edunvalvonnan tehtävästä on voimassa aina toistaiseksi tai asetetun määräajan. Mikäli edunvalvoja on määrätty vain tiettyä tehtävää, kuten oikeustointa, asiaa tai omaisuutta varten, on määräys voimassa siihen saakka, kunnes tehtävä on suoritettu. (HolhL 2:8.3 §, 2:15.1 §.) Edunvalvojan sijainen on aina määrätty jotain tiettyä tehtävää varten.

Kärjäoikeuden päätöksen saamisen jälkeen maistraatti ilmoittaa valitulle sijaiselle kirjallisesti, että hänet on kärjäoikeuden päätöksellä määrätty tehtävään. Maistraatti ilmoittaa samalla, että sijaisen on tehtävä selvitys maistraattiin niistä toimenpiteistä, joihin sijainen on tehtävässään ryhtynyt. Selvitys on annettava tehtävän loppuun suorittamisen jälkeen. (Hietala 19.5.2010, haastattelu.) Maistraatti ilmoittaa välittömästi myös poliisille, että päätös edunvalvojan sijaisuudesta on tullut ja kuka sijaiseksi on valittu. Huoltajille ei päätöksestä erikseen maistraatista ilmoiteta. (Keränen 24.2.2011, haastattelu; Keränen 24.10.2011, sähköpostiviesti.)

Maistraatillakin on toimivalta edunvalvojan sijaisen määräämiseen, jos huoltajat yhdessä toimittavat hakemuksen ja esittävät sijaiseksi jotain tiettyä henkilöä (HolhL 2:12 §; Keränen 24.2.2011, haastattelu). Heti esitutkintavaiheen alkaessa poliisi neuvoo huoltajia yhdessä hakemaan jotain tiettyä edunvalvojan sijaista hakemuksella maistraatista. Myös tässä tapauksessa sijainen voi olla myös yleinen oikeusavustaja. Tällä menettelyllä sijaisen käsittelyaika on nopea kestäen maistraa-

tissa yleensä maksimissaan vain noin viikon. Valitettavasti sijaisen määrääminen onnistuu kuitenkin vain harvoin tällä tavalla. Vanhemmat ovat yleensä näissä tapauksissa hyvin eripuraisia, eivätkä halua olla missään yhteistyössä keskenään. Näin käy siitäkin huolimatta, että poliisi auttaisi hakemuksen tekemisessä eikä vanhempien tarvitsisi edes tavata toisiaan. Kun asia ei tätä kanavaa pitkin etene, tekee poliisi itse ilmoituksen maistraattiin edunvalvoja sijaisen tarpeesta ja tällä tavalla prosessista tulee pitkä. Päätökseen voi kulua aikaa 1-4 kuukauttakin. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu; Keränen 9.5.2011, sähköpostiviesti.)

Jos maistraatti on tehnyt päätöksen sijaisen määräämisestä, antaa se päätöksen tiedoksi hakijoille, jotka ovat yleensä huoltajia, 15 vuotta täyttäneelle asianomaiselle sekä edunvalvojan sijaiselle. Tieto valinnasta menee luonnollisesti myös poliisille. Prosessin täytyy olla täysin riidaton, jotta maistraatti voi tehdä asiasta päätöksen. Myös 15 vuotta täyttäneen asianomistajan on täytynyt antaa suostumuksensa. (Keränen 24.10.2011, sähköpostiviesti.)

Mikäli lapsi on rikoksen tapahtumahetkellä ja esitutkinnan alkaessa niukin naukin alle 18-vuotias, yritetään poliisissa venyttää esitutkinnan aloitusta siihen saakka, että uhri tulee täysi-ikäiseksi. Tällöin ei edunvalvojan sijaista tarvitse enää hankkia. Rajatapauksissa voidaan tosin kysyä syyttäjän näkemystä asiaan. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.) Edunvalvojan sijaisen toimivalta päättyy aina siihen, kun uhri on täyttänyt 18 vuotta (Keränen 24.2.2011, haastattelu).

4 RIKOSPROSESSI EDUNVALVOJAN SIJAISEN TEHTÄVÄSSÄ

4.1 Esitutkinta

Poliisin tai muun esitutkintaviranomaisen on toimitettava esitutkinta, kun sille tehdyn ilmoituksen perusteella tai muutoin on syytä epäillä, että rikos on tapahtunut (ETL, 449/1987, 2 §). Lapseen kohdistuvassa rikoksessa lähtökohtana on yleensä lastensuojeluviranomaisen tekemä ilmoitus. Ilmoitus voi tulla myös muulta taholta kuten vanhemmalta, sukulaiselta, lapselta itseltään, opettajalta tai naapurilta. (Hirvelä 2006, 273.) Esitutkinnassa selvitetään rikos ja sen olosuhteet. Siinä selvitetään myös asianosaiset sekä rikoksella aiheutettu vahinko tai siitä saatu hyöty. Jokainen, jolta otaksutaan saavan selvitystä rikokseen tai jonka läsnäolo on muutoin tarpeen rikoksen selvittämiseen, on velvollinen saapumaan kutsusta esitutkintaan. (ETL 5.1 §, 17.1 §.) Esitutkinta on aina toimitettava myös ilman aiheetonta viivytystä (ETL 6 §).

Esitutkinnassa on noudatettava tasapuolisuus- eli objektiviteettiperiaatetta. Sen mukaan esitutkinnassa on otettava niin syytettä tukevat kuin epäillyn hyväksi vaikuttavat seikat huomioon. Esitutkinnassa tuleekin pyrkiä vain aineellisen totuuden selville saamiseen. Epäiltyä on esitutkinnassa kohdeltava aina syyttömänä. (HE 14/85 vp, 11–12; ETL 7 §.)

Edunvalvojan sijaisen tulee olla määrättyä ennen kuin esitutkinta alaikäisiin kohdistuneissa rikoksissa voidaan aloittaa (Hietala 19.5.2010, haastattelu). Mikäli edunvalvojaa ei jo esitutkinnassa ole, ei alaikäisen etua valvo todellisuudessa kukaan. Rikosprosessia rasittaa tällöin virhe ja puute. Sijaisen tulee olla peililasin takana valvomassa, että lapselta kysytään juuri jutun ajamiselle olennaiset kysymykset. Hän saa esittää myös poliisin tutkinnanjohtajalle listan kysymyksiä, joita hän haluaa lapselle esitettäväksi kuulusteluhuoneessa. (Markus 16.5.2011, sähköpostiviesti.)

Isometsä-Tihisen mukaan Oulun poliisin perheväkivaltayksikössä, jossa käsitellään lapsiin kohdistuvia pahoinpitelyjä sekä lieviä ja törkeitä pahoinpitelyjä, ei sijaisen määräämistä ole kuitenkaan mahdollista odottaa, vaan esitutkinta on aloitettava viipymättä. Kun asianomistajat ovat alle 18-vuotiaita, heihin kohdistuva esitutkinta priorisoituu kiireellisyysluokkaan A. Lapsia on kuultava välittömästi, etteivät he ehdi unohtaa asioita. Mikäli sijaisen määräämiseen menee monta kuukautta, eikä asialle tehdä poliisissa tänä aikana mitään, on luonnollista, että lasten muistikuvat ovat jo ehtineet haalistua. (11.3.2011, haastattelu.)

Tutkinnan viivästyminen voi siis vaikuttaa kuulusteltavan muistikuvaan tutkittavasta rikoksesta ja saattaa sen vuoksi vaikeuttaa tutkintaa (HE 14/85 vp, 35). Hirvelänkin mielestä parhaan mahdollisen näytön hankkiminen onnistuu lapsen ripeällä kuulustelulla epäilyn heräämisen jälkeen. Tällöin unohtaminen ja tapahtuman jälkeen saatu informaatio pääsevät vaikuttamaan lapsen muistiin mahdollisimman vähän. (2006, 108.) Vaarana usein onkin, että lapsen kertomus on ehtinyt muuttua alkuperäisestä ennen tutkintaa, koska lapselta on tapahtuneesta esimerkiksi kotona niin paljon kyselty. Kysymykset ovat voineet olla hyvin johdattelevia. (Markus 28.3.2011, haastattelu.)

Mikäli rikoksen tutkinnan käsittely pitkittyy edunvalvojan sijaisen määräystä odotellessa, voi asioihin palaaminen aina uudestaan ja uudestaan olla lapselle hyvin kiusallista. Elettyä elämää on ehtinyt tulla myös paljon lisää ja asiat ovat mahdollisesti jo korjaantuneet perheen sisällä. Tällöin perheessä ei nähdä asian tutkintaan enää tarvetta, koska asia on mennyt jo ohi. Jos päätös sijaisen määräyksestä olisi kuitenkin tulossa nopeasti maistraatista vanhempien yhteisen hakemuksen perusteella, on silloin sijaisen odottaminen esitutkintaan poliisissakin mahdollista. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.)

Lasta täytyy kohdella esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Eri-tyishuomiota on kiinnitettävä siihen, ettei lapselle aiheuteta tarpeetonta haittaa koulussa, työpaikalla tai muussa hänelle tärkeässä ympäristössä. Lapsiin kohdistuvat tutkintatoimenpiteet on annettava mahdollisuuksien mukaan tähän tehtävään erityisesti perehtyneiden poliisien suoritettaviksi. Tarvittaessa esitutkintaviranomaisen on neuvoteltava lääkärin tai muun asiantuntijan kanssa siitä, voidaanko lapseen näitä tutkintatoimenpiteitä kohdistaa. (Asetus esitutkinnasta ja pakkokeinoista, 575/1988, 11 §.)

Poliisissa on pääsääntöisesti pystytty kuulemaan vasta 6-7-vuotiaita asianomistajia. Nämä esikouluikäiset ovat jo tottuneet keskustelemaan ihmisten kanssa ja alkavat erottaa todellisuuden mielikuvitusmaailmasta. Näin ollen heidän kertomuksiinsa voi jo alkaa luottaa. Nuorempien kuulustelut eivät yleensä onnistu. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.) Lapsen huoltajalla, edunvalvojalla tai muulla laillisella edustajalla on oikeus olla läsnä alle viisitoista vuotiaan kuulustelussa, koska lapsi tarvitsee läheisen henkilön tukea ja turvaa. Lapsella henkiset ja ruumiilliset edellytykset tulla kuulustelussa toimeen yksinään eivät ole samat kuin aikuisella. (ETL 33.1 §; HE 14/85 vp, 33–34.)

15 vuotta täyttänyt alaikäinen puolestaan käyttää huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella itsenäisesti puhevaltaansa. Tutkija voi kuitenkin kieltää vajaavaltaisen edustajan läsnäolon, mikäli

tätä epäillään tutkittavana olevasta rikoksesta. Kuulustelusta on, jos se käy vaikeudetta päinsä, etukäteen ilmoitettava läsnäoloon oikeutetuille vajaavaltaisen edustajille. Lisäksi ainakin yhdellä heistä on oltava tilaisuus olla läsnä kuulustelussa, paitsi jos rikoksen selvittämisen vuoksi vajaavaltaista on välttämätöntä kuultava viipymättä. (ETL 33.2-4 §; OK 12:1.2 §.) Hallituksen esityksen mukaan vajaavaltaisen lailliselle edustajalle ei tarvitse varata tilaisuutta olla läsnä kuulustelussa, jos tutkinta sen johdosta kohtuuttomasti viivästyisi tai vaikeutuisi (14/85 vp, 35).

Asianomistajan kuulustelu on tallennettava videotallenteeseen tai muuhun rinnastettavaan kuva- ja äänitallenteeseen, mikäli kuulustelukertomusta on tarkoitus käyttää oikeudenkäynnissä todisteena eikä kuulusteltavaa tämän nuoren iän vuoksi voida siinä hänelle haittaa aiheuttamatta kuulla henkilökohtaisesti (ETL 39 a §). Poliisissa kaikki alle 15-vuotiaat asianosaiset kuulustellaan vain ja ainoastaan videolle. Tarkoituksena on, että heitä kuultaisiin vain sen kerran ja tätä tallennetta käytettäisiin mahdollisessa oikeudenistunnossa todisteena. Näin lapsia ei tarvitse rasittaa enää kuulusteluilla eikä kysymyksillä itse oikeudenkäynnissä. Heidän ei näin ollen tarvitse kohdata oikeudessa epäiltyjäkään. 15 vuotta täyttäneiden lasten kuulustelua ei poliisissa videoida, koska heidän täytyy saapua henkilökohtaisesti oikeuden istuntoihin. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.) Asiasta on olemassa korkeimman oikeuden ratkaisu (Markus 28.3.2011, haastattelu).

Poliisissa lapsen kuulustelu videointihuoneessa suoritetaan käytännössä siten, että huoneessa on vain lapsi ja kuulustelija eli poliisi. Tummennetun lasiseinän takana, josta on näköyhteys videihuoneeseen, on läsnä asianomistajapuolen vanhempi, joka ei ole epäiltynä rikoksesta. Mukana on myös sosiaalityöntekijä, mikäli asianomistajapuolen vanhempi ei pääse mukaan tai jos molemmat vanhemmat tai kaikki huoltajat ovat epäiltyinä. Mikäli lapsi on sijoitettuna lastenkotiin, voi mukana olla sosiaalityöntekijä tai lastenkodin ohjaaja. Toivottavaa olisi, että myös edunvalvojan sijainen olisi kuulustelussa mukana, mutta useimmiten se on siis mahdotonta. Rikoksesta epäiltyä henkilöä ei yleensä päästetä mukaan kuulusteluun. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.)

Poliisi kuulustelee tapauksen osalta asianomistajia, niin lasta kuin hänen syytöntä vanhempansaakin, epäiltyjä ja mahdollisia todistajia (Isometsä-Tihinen 11.3.2011). Ennen kuulustelua on kuulusteltavalle kerrottava hänen asemansa esitutkinnassa ja epäilylle ilmoitettava, mistä teosta häntä epäillään. Lisäksi asianomistajalle, tämän lailliselle edustajalle ja asiamiehelle sekä todistajalle on ilmoitettava totuusvelvollisuudesta perättömän lausuman rangaistuksen uhalla. (ETL 29.1 §, 29.3 §.) Asianomistajan negatiivinen totuusvelvollisuus kuulustelussa tarkoittaa sitä, että kaiken

mitä hän siellä kertoo, on oltava totta. Häntä ei kuitenkaan voi pakottaa kertomaan kaikkea tai yhtään mitään. Tällä tavalla hän voisi mahdollisesti asettaa itsensä tai läheisensä syytteen vaaraan. Epäilyllä ei ole totuusvelvollisuutta, vaan hän kertoo mitä kertoo. Sen ei ole pakko olla totta. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.)

Rikoksesta epäilyllä ja hänen mahdollisella avustajallaan on oikeus esittää poliisin tutkintajohtajalle lista kysymyksiä, joita he haluavat lapselle kuulusteluhuoneessa esitettävän. Tätä kutsutaan vastakuulustelu-oikeudeksi. Jos tätä ei ole varattu rikoksesta epäilylle, ei videointia voida käyttää käräjäoikeuden pääkäsittelyssä todisteena. (Markus 16.5.2011, sähköpostiviesti.) Mikäli edunvalvojan sijainen on jo esitutkintavaiheessa määrätty, poliisi ilmoittaa videonnin ajankohdan, jotta sijainenkin voi olla paikalla ja esittää poliisin kautta tarvittavat kysymykset (Hietala 26.10.2011, sähköpostiviesti).

Lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikosepäilyissä uhrin esitutinnan kuuleminen poikkeaa pahoinpitelyjen osalta siten, että kuuleminen suoritetaan Oulussa Oulun yliopistollisessa sairaalassa. Haastattelut suorittaa pääsääntöisesti psykologi tai lastenlääkäri Oulun yliopistollisen sairaalan SERI-työryhmästä. (Markus 28.3.2011, haastattelu.) SERI tarkoittaa seksuaalisen riiston asiantuntijaryhmää (Aaltonen 2006, hakupäivä 28.4.2011). Haastattelujen lisäksi lapselle voidaan sairaalassa tehdä tarvittaessa somaattisia ja psykologisia tutkimuksia. Markuksen mukaan edunvalvojan sijaisen läsnäolo näissäkkin haastatteluissa on erittäin tärkeää, jotta hän voi valvoa peililasin takana lapselle esitettyjä kysymyksiä. (28.3.2011, haastattelu.) Varsinaisia haastatteluja voi olla yhdestä kolmeen kertaan. Tästä poiketen sallitaan haastattelukertoja kolmea enemmän vain erityisen painavasta syystä. Lapsen ollessa ujo, voi ensimmäinen käyntikerta olla tarpeen käyttää pelkästään tutustumiseen esimerkiksi leikin kautta. (Taskinen 2003, 76.) SERI-työryhmä arvioi haastatteluiden jälkeen lapsen kertomuksen luotettavuutta eli sitä, voiko lapsen kertomus pitää paikkaansa. Haastattelut, somaattisten ja psykologisten tutkimusten tulokset sekä mahdolliset muut todisteet ovat lapsen seksuaalisessa hyväksikäytössä tärkeitä todistusaineistoa. Muita todisteita voi olla esimerkiksi lapsen käyttäytyminen päiväkodissa mahdollisen hyväksikäyttöepäilyn jälkeen. On nimittäin olemassa monia erilaisia tyypillisiä käyttäytymistapoja, mitä hyväksikäytetyllä lapsella voi olla. (Markus 28.3.2011, haastattelu.)

Rikosprosessissa tutkiminen kuuluu kuitenkin luonnollisesti poliisille ja siellä väkivaltayksikölle (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu). Poliisilla on oikeus olla lapsen kuulemisessa mukana peililasin takana (Markus 28.3.2011, haastattelu).

4.2 Sijaisen toiminta esitutkintaan liittyen

Oulun poliisin perheväkivaltapuolella tutkinta on siis lähes aina valmis ennen kuin edunvalvojan sijaisen päätös on tullut. Kaikkia on kuultu, asiat ovat tapahtumien osilta selvillä ja todisteet on hankittu. Kun maistraatti ilmoittaa päätöksen sijaisesta, poliisista otetaan sijaiseen yhteyttä, jotta hän saa ilmoittaa vielä asianomistajan vaatimukset kirjallisesti. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.)

Hietalankin mukaan esitutkinnat on normaalisti pidetty ilman hänen läsnäoloaan edunvalvojan sijaisena. Hänen paikallaolonsa ei aikataulusyistä ole ollut mahdollista kuin kerran. Hietala onkin tutustunut esitutkintapöytäkirjoihin ja yleensä myös lapsen haastatteluvideoon jälkikäteen. Hänen mielestään videolta saa paremman käsityksen haastattelun kulusta kuin vain paperilta. (19.5.2010, haastattelu; 26.5.2011, haastattelu.)

Esitutinnan jälkeen, tutustuttuaan tapaukseen ja materiaaliin, edunvalvojan sijainen kirjoittaa lausuman poliisille syyteharkintaa varten. Siinä hän kertoo lyhyesti tapauksesta kuten mitä ja milloin on tapahtunut sekä keitä tapauksessa on ollut osallisina. Sijainen ilmoittaa myös kenen kertomuksiin tapahtumat esitutkintapöytäkirjojen mukaan perustuvat ja ottaa kantaa rikosnimikkeeseen. Lausumassa hän tuo lisäksi esille alaikäiselle uhrille aiheutuneet kivut ja vammat, sairaanhoitokulut, henkisen kärsimyksen sekä mahdolliset pysyvät toiminnalliset ja kosmeettiset haitat. Sijaisen tehtävässä tärkeää on ottaa kantaa myös vahingonkorvausten määriin eli kuinka paljon epäiltyjen tulisi velvoittaa suorittamaan korvauksia lapselle kivusta ja särystä. Sijainen vaatii korvauksia laillisine korkoineen tekopäivästä alkaen. Lopuksi edunvalvojan sijainen mainitsee lausumassaan sen, että jättää syyttäjän arvioitavaksi, onko selvitys riittävä esimerkiksi pahoinpitelyyn. Mikäli lausumaa tehdessä on ollut käytettävissä esimerkiksi Oulun kaupungin lastensuojelun tutkintapyyntö, on se hyvä myös mainita lausumassa. Lausuma toimitetaan sitä pyytäneelle poliisille, joka on tutkinut tapausta. (Hietala 19.5.2010, haastattelu; Hietala 11.12.2011, sähköpostiviesti.)

Muutaman kerran on Hietalan tapauksissa käynyt niin, että poliisi ei ole pyytänyt häneltä lausumia laisinkaan eikä ole ollut missään yhteydessä häneen. Tapaukset olivat edenneet syyttäjälle ja edelleen käräjäoikeuteen ilman edunvalvojan sijaisen minkäänlaisia vaatimuksia. Kyseiset tapaukset eivät sattuneet Oulussa, joten eri paikkakuntien poliisien toiminnassakin on havaittavissa vielä eroja. Edunvalvojan sijaisen rooli rikosprosessissa voi vielä monessa paikassa olla uutta ja

poliisi saattaa toimia kuten aikaisemminkin ennen sijaisten määräämisiä. (26.5.2011, haastattelu.)
Tähän asiaan, ettei lausumia ollut pyydetty, palataan vielä kappaleessa 4.4.

Hietala näkee, että hänen roolinsa edunvalvojan sijaisena esitutkinnassa on jäänyt hyvin vähäiseksi ja irralliseksi loppulausuntovaiheeseen. Hänen tehtävänsä on vasta lopussa koota tapauksien aineksia yhteen, koska mitään ennakkotietoa ei tapauksista ole saatavilla. Mahdollisia lisäkysymyksiäkään ei sijaisella ole enää mahdollista esittää, koska näyttöä ei voi paikata jälkikäteen. Tästä syystä olisi hyvä, että sijainen olisi mukana heti alusta alkaen. Hietalan mielestä sijaisen määräystä ei tule kuitenkaan odottaa sen pitkän keston vuoksi, vaan esitutkinta tulee suorittaa tuoreeltaan. Vakavammassa teossa, kuten lapsen törkeässä pahoinpitelyssä, sijaisen läsnäolo olisi tosin suotavaa. Lievemmissä ja yksittäisissä tapauksissa ei sijaista esitutkinnassa niinkään tarvita. (26.5.2011, haastattelu.)

4.3 Syyteharkinta ja syyte

Esitutinnan päättymisen jälkeen on siihen kertyneestä aineistosta laadittava poliisissa pöytäkirja, jos se on tapauksen jatkokäsittelyä varten tarpeellista (ETL 40.1 §). Pöytäkirja sisältää kaikki esitutkinnassa suoritettut kuulustelut; asianomistajien, epäiltyjen ja todistajien. Mukana on myös mahdolliset lääkärien, sosiaaliviranomaisten ja muiden tarpeellisten tahojen lausunnot. Pöytäkirja sisältää lisäksi edunvalvojan sijaisen esittämät asianomaisen kirjalliset vaatimukset eli lausuman. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.) Poliisitutkintapöytäkirja laaditaan syyttäjän syyteharkintaa varten (HE 82/1995 vp, 5). Pöytäkirja onkin siirrettävä syyttäjälle, jollei tutkinnassa ole selvästi ilmennyt, ettei rikosta ole tapahtunut tai syylliseksi epäiltyä ei ole voitu selvittää (HE 82/1995 vp, 5).

Syyteharkinnan voidaan Vuorenpään mukaan pelkistää katsoa jakaantuvan kolmeen eri vaiheeseen. Ensin syyttäjä arvioi, onko epäillyn tekemäksi väitettyä tekoa pidettävä rikoksena. Toiseksi hänen on otettava kantaa näytön riittävyteen. Syyttäjän päätyessä pitämään epäillyn tekoa rikoksena, on syyttäjän vielä päätettävä, nostaako hän syytteen tuomioistuimessa vai tekeekö hän syyttämättäjäättämisspäätöksen. Syytteen nostaminen edellyttää, että esitutkinnasta on kertynyt riittävästi näyttöä syyllisyyden tueksi. (2007, 220.)

Silloin, kun rikoksesta epäillyn syyllisyyden tueksi on olemassa todennäköisiä syitä, on syyttäjän tehtävä nostaa rikoksesta syyte ja ajaa sitä. Hän saa kuitenkin jättää syytteen nostamatta esimerkiksi siinä tapauksessa, että odotettavissa oleva rangaistus ei ole sakkoa ankarampi ja tekoa

voi kokonaisuutena pitää vähäisenä. (ROL, 689/1997, 1:2.1 §, 1:6–7.1 §.) Syyttäjä vastaa kuitenkin aina siitä, että asia on riittävästi selvitetty ennen kuin hän nostaa syytteen tai päättää syyttämättä jättämisestä (HE 82/1995 vp, 5). Syyttäjä ei saa syyteharkinnassa vain passiivisesti tyytyä esitutkinnan antiin ja todeta sitä puutteelliseksi. Syyteharkintavaiheessa tulee pohtia sitä, olisiko näytön puutetta paikattavissa vielä lisätutkinnalla. (Hirvelä 2007, 128.)

Mikäli rikos kuuluu asianomistajarikoksen piiriin, syyttäjä saa lähteä viemään asiaa eteenpäin vain asianomistajan pyynnöstä. (ROL 1:1 §, 1:2.2 §.) Pahoinpitely, törkeä pahoinpitely ja lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö ovat kuitenkin kaikki virallisen syytteen alaisia rikoksia, joten erillistä asianomistajan pyyntöä ei näille rikoksille tarvita. Myös lievistä pahoinpitelystä saa syyttäjä nostaa syytteen, jos teko on kohdistunut alle 18-vuotiaaseen henkilöön. (RL 20:11 §, 21:16.1 § 1 k.) On myös huomattava, että jos huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja on tehnyt rikoksen alaikäistä vastaan, on rikos aina virallisen syytteen alainen (ROL 1:3.2).

Markus, joka on vuosia toiminut myös syyttäjänä, on harvoin jättänyt syytettä nostamatta alaikäisiin kohdistuvissa rikoksissa. Hänen mukaansa on vaikea tehdä syyttämättä jättämispäätöstä, jos lapsen kertomaa tai muita lausuntoja voidaan edes jossain määrin pitää uskottavina. Asia on hyvä silloin viedä puolueettoman tuomioistuimen eteen arvioitavaksi. (28.3.2011, haastattelu.) Hietalan ollessa edunvalvojan sijaisena on syyttäjä jättänyt pari kertaa syyttämättä, koska näyttöä ei ole ollut. Näytön ja totuuden arvioiminen voi olla välissä hyvinkin työlästä, koska jotkut lapset eivät kuulustelussa puhu sanaakaan ja toiset voivat satuilla minkä kerkeävät. (26.5.2011, haastattelu).

Myös syyttäjä voi syyteharkinnan aikana laittaa edunvalvojan sijaisen määräämisen alulle laittamalla hakemuksen maistraattiin, jos poliisissa sitä ei ole hoidettu. (Markus 28.3.2011, haastattelu.) Tällöin edunvalvojan sijainen toimittaa lausuman poliisin sijasta syyttäjälle. Hietalan tapauksissa syyttäjä ei ole kuitenkaan kertaakaan joutunut hakemaan edunvalvojan sijaisen määräystä. (26.10.2011, sähköpostiviesti).

Syyttäjä nostaa syytteen toimittamalla käräjäoikeuden kansliaan kirjallisen haastehakemuksen. Rikosasia tulee vireille, kun haastehakemus on saapunut kansliaan. (ROL 5:1 §.) Haastehakemus tulee aina laatia riittävän yksityiskohtaiseksi (Vuorenpää 2007, 204). Siinä ilmoitetaan asianomistaja, vastaaja, syytteenalainen teko, ajankohta ja paikka. Sieltä ilmenee rikos, johon vastajan katsotaan syyttäjän mielestä syyllistyneen, rangaistusvaatimukset, todisteet sekä tuomioistuimen toimivalta. Haastehakemuksessa on myös tuomioistuimen sekä asianosaisten nimet sekä

heidän edustajiensa, avustajien tai asiamiestensä yhteystiedot. Tuomioistuimelle on myös ilmoitettava asianosaisten sekä todistajien yhteystiedot soveltuvalla tavalla. (ROL 5:3 §.) Myös edunvalvojan sijainen mainitaan haastehakemuksessa, koska hän edustaa lasta eli rikoksen uhria.

4.4 Kirjallinen valmistelu käräjäoikeudessa ja oikeudenkäynti

Heti rikostapauksen tultua käräjäoikeuteen vireille, tarkistetaan asiakirjoista, onko asianomistajalla ollut esitutkinnassa lausuman mukaan vahingonkorvausvaatimuksia. Mikäli on ollut, käräjäoikeus pyytää edunvalvojan sijaiselta kirjallisen vaatimuksen toimittamispyyntöä, koska syyttäjä ei aja asianomaisen vahingonkorvausvaatimuksia. (Markus 28.3.2011.) Hallituksen esityksen mukaan syyttäjällä on kuitenkin velvollisuus ajaa asianomistajan pyynnöstä asianomistajan yksityisyysoikeudellista vaatimusta rikosasian vastaajaa vastaan, mikäli se voi tapahtua ilman olennaista haittaa eikä vaatimus ole ilmeisen perusteeton (82/1995 vp, 29). Edunvalvojan sijainen luonnollisesti kuitenkin huolehtii korvausten vaatimisesta.

Mikäli tässä vaiheessa huomataan, että alaikäiselle ei ole määrätty edunvalvojan sijaista laisinkaan, aloitetaan sen hankkiminen välittömästi käräjäoikeudessa. Valitettavasti tällaisiakin tapauksia Markuksen mukaan edelleen on. Näissä tapauksissa sijainen toimittaa vaatimukset suoraan käräjäoikeuteen, ja poliisille tai syyttäjälle toimitettavat lausumat jäävät kokonaan pois. (28.3.2011, haastattelu.) Keräsen mukaan syyttäjiltä tai tuomioistuimelta tulee kuitenkin todella harvoin ilmoitusta maistraattiin edunvalvojan sijaisen tarpeesta alaikäiselle (24.10.2011, sähköpostiviesti).

Edunvalvojan sijaisen kirjoittama vaatimuskirjelmä sisältää yksilöidyn vaatimuksen sekä ne seikat, joihin vaatimus perustuu. Hän yksilöi todisteet, jotka aikoo oikeudessa esittää sekä mitä kullakin todisteella aikoo näyttää toteen. Sijainen ilmoittaa mahdollisen oikeudenkäyntikuluja koskevan vaatimuksen sekä todistajien ja muiden kuultavien yksilöintitiedot. Vaatimuskirjelmään on liitettävä myös kirjalliset todisteet mukaan joko alkuperäisenä tai jäljennöksenä. (Oulun käräjäoikeus, ohje vaatimuskirjelmään.) Hietalan mukaan vaatimuskirjelmä ei paljoakaan eroa poliisille toimitetusta lausumasta, mikäli sen on alun perinkin tehnyt huolella. Periaatteessa se on lähes samanlainen, jos syyttjäkin ajaa samanlaista syytettä. Tähän mennessä Hietalalla ei ole ollut vielä esittää mitään todisteita, mutta kerran hänellä on ollut oikeudessa yksi lisätodistaja. (26.5.2011, haastattelu.)

Vaatimuspyynnön palautumisen jälkeen määrätään pääkäsittelypäivä käräjäoikeudessa ja lähetetään vastaajalle haasteasiakirjat. Liitteenä on myös mukana asianomistajatahon vaatimuskirjelmä, joten vastaaja tietää jo tässä vaiheessa, mitä vahingonkorvausvaatimuksia oikeudessa tullessaan esittämään. (Markus 28.3.2011, haastattelu.) Haaste on toimitettava viipymättä (ROL 5:8.1 §). Tuomioistuin kehottaa haasteessa vastaajaa vastamaan hänelle esitettyihin vaatimuksiin kirjallisesti tuomioistuimen määräämässä ajassa tai suullisesti istunnossa. Häneltä kysytään muun muassa hänen kantaansa syyllisyyteen tai perustelut syyttömyyteensä. Myös mahdolliset todisteet, jotka vastaaja aikoo oikeudessa esittää, tulee ilmoittaa. (ROL 5:9.1 § 1-3 k.)

Ennen pääkäsittelypäivän määräämistä ja kutsujen lähettämistä olisi Hietalan mielestä suotavaa ja toivottavaa, että käräjäoikeudesta tiedusteltaisiin etukäteen tulevan käsittelypäivän sopivuudesta. Pari kertaa on nimittäin mennyt käsittelypäivä muiden käräjäistuntojen kanssa päällekkäin. Tällöin Hietalan sijaisena on toiminut toinen oikeusavustaja tai yksityinen asianajaja. (26.10.2011, sähköpostiviesti.)

Pääkäsittelyyn paikalle kutsutaan syyttäjä, vastaaja ja asianomistaja, joka on ilmoittanut esittävänsä vaatimuksia ja jonka vaatimuksia syyttäjä ei aja (ROL 5:15 §). Edunvalvojan sijainen ja pääkäsittelyn hetkellä 15 vuotta täyttänyt asianomistaja saavat myös kutsut saapua oikeudenistuntoon (Hietala 26.5.2011, haastattelu). Tuomioistuin voi lisäksi määrätä, että myös vajaavaltaisen, jolla ei ole itsellä oikeutta käyttää puhevaltaansa, on saavuttava henkilökohtaisesti oikeuden kuultavaksi (ROL 8:2.2 §). Kutsun saa myös 2 luvun nojalla mahdollisesti määrätty oikeudenkäyntiavustaja. Tuomioistuin voi määrätä oikeudenkäyntiavustajan asianomistajalle seksuaalirikoksessa, jos asianomistajalla on virallisen syyttäjän ajamassa asiassa vaatimuksia. Oikeudenkäyntiavustajan voi saada myös henkeen ja terveyteen kohdistuvissa rikoksissa, jos se asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välinen suhde huomioon ottaen on perusteltua. Edelleen henkeen, terveyteen ja vapauteen kohdistuvissa rikoksissa avustajan saaminen on perusteltua, jos rikoksen vakavuus, asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet tai muut seikat puoltavat sitä. (ROL 2:1 a §, 5:15.1 §.) Usein lapsen oikeudenkäyntiavustajaksi määrätään sama henkilö kuin edunvalvojan sijaiseksikin (Markus 28.3.2011, haastattelu). Käytännössä erillistä oikeudenkäyntiavustajaa ei Hietalan kokemuksen mukaan erikseen enää tarvita, koska edunvalvojan sijainen lakimiehenä huolehtii jo lapsen asian ajamisesta. (26.5.2011, haastattelu.)

Kutsun yhteydessä on asianosaiselle ilmoitettava käsittelyn ajankohta – ja paikka sekä mahdollinen seuraamus tulematta jättämisestä. Asianosaiselle annetaan myös tiedoksi vastapuolen tuomioistuimelle toimittama vastaus, kirjallinen lausuma tai todiste. (ROL 5:15.3 §.)

Käräjäoikeus ei ole muutamaa otteeseen pyytänyt Hietalaa toimittamaan kirjallisia vaatimuskirjelmia laisinkaan. Tämä johtuu siitä, ettei poliisikaan ollut pyytänyt häneltä loppulausumia. Lausumien puuttuessa oli käräjäoikeudessa oletettu, ettei asianomistajilla ollut lainkaan vaatimuksia. Asiat tulivat ilmi, kun käräjäoikeudesta lähetettiin edunvalvojan sijaiselle vain käsittelypäiväilmoitus. Tämän jälkeen tuli Hietalalle kiire toimittaa käräjäoikeuteen kyseiset korvausvaatimukset. Jos korvausvaatimuksen esittäminen jää liian myöhään, se ei mahdollisesti ehdi enää vastaajan tietoon. Tällöin korvausvaatimuksia ei pystytä käsittelemään rikosjutun yhteydessä, vaan ne käsitellään myöhemmin uudessa istunnossa. Lapsi ei onneksi häviä mitään, vaikka korvaukset käsiteltäisiinkin myöhemmin, mutta joustavan menettelyn kannalta on parempi, että kaikki osat saadaan käsiteltyä kerralla. (26.5.2011, haastattelu). Tällä menettelytavalla voidaan välttää muun muassa saman asian kahteen kertaan käsittelemisestä aiheutuvat lisäkustannukset (HE 82/1995 vp, 17).

Käräjäoikeus on rikosasiassa päätösvaltainen, kun tuomioistuimessa on puheenjohtaja ja kolme lautamiestä. Käräjäoikeus on rikosasiassa päätösvaltainen myös kolmen lainoppineen jäsenen kokoonpanossa, jos sitä on pidettävänä perusteltuna asian laadun tai muun erityisen syyn vuoksi. Lisäksi puheenjohtaja on yksin päätösvaltainen, jos mistään syytteessä tarkoitetusta yksittäisestä rikoksesta ei ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin vankeutta enintään kaksi vuotta. (OK 2:1 §, 2:6.1 §.) Hietalan tapauksissa on ollut vain käräjätuomari. Tapaukset eivät ole olleet niin vakavia, että lautamiehiä olisi tarvittu. (26.5.2011, haastattelu.)

Oikeudenkäynnin pääkäsittely on suullinen, joten asianosainen ei saa antaa tuomioistuimelle minkäänlaista kirjallista lausumaa (ROL 6:6.1 §). Käsittelyn ollessa suullinen, voi asianosainen varmistua siitä, että tuomioistuin on ymmärtänyt asianosaisen esittämän oikeudenkäyntiaineiston asianosaisen tarkoittamalla tavalla (HE 82/1995 vp, 16). Pääkäsittelyssä syyttäjä esittää ensin vaatimuksensa ja lyhyesti niiden perustelut (ROL 6:7.1 § 1 k.). Tässä alkupuheenvuorossa syyttäjä rajaa oikeudenkäynnin raamit siihen tunnusmerkistönmukaiseen tapahtumakulkuun, joka on oikeudenkäynnin kohteena. Tässä vaiheessa keskeisintä on asian esittely. Sen tulee olla tarkkaa, ymmärrettävää ja täsmällistä informaatiota. Tavoitteena on saada yhteinen ymmärrys tapahtuneesta. (Välikoski 2004, 15.) Edunvalvojan sijainen esittää tämän jälkeen oman rangaistusvaatimuksensa eli joko yhtyy syyttäjään tai vaatii eri rangaistusta. Hietala on tähän mennessä vaatinut kovempaa rangaistusta kuin syyttäjä kaksi kertaa. Edunvalvojan sijainen ilmoittaa myös korvausvaatimukset perusteluineen. (26.5.2011, haastattelu.) Vastaaja ilmoittaa myös lyhyesti kantansa esitettyihin vaatimuksiin (ROL 6:7.1 § 2 k.).

Seuraavassa vaiheessa syyttäjä ja asianomistaja eli tässä tapauksessa edunvalvojan sijainen perustelevat tarkemmin kantansa. (ROL 6:7.1 § 3 k.). Tällä asian esittelykierroksella kerrotaan myös laajemmin tapahtumatilannetta ja valotetaan jonkin verran taustoja (Hietala 26.5.2011, haastattelu). Vastaajalle on myös varattu tilaisuus lausua oma kantansa. Tämän jälkeen kuullaan asianomistajaa ja vastaajaa todistelutarkoituksessa sekä otetaan vastaan muut todisteet. (ROL 6:7.1 § 4-5 k.) Asianomistajana alaikäiseen kohdistuneessa rikoksessa on lapsi itse ja esimerkiksi äiti isän ollessa vastaajana. Asianomistajan kuulemisella tarkoitetaan tässä tapauksessa yleensä vain äitiä, jos lapsi on alle 15-vuotias. (Isometsä-Tihinen 11.3.2011, haastattelu.) Näyttökierroksella käydään läpi myös mahdolliset kirjalliset todisteet, kuten lääkärinlausunnot ja lastensuojeluilmoitukset. Myös DVD tallenteet katsotaan lapsen kuulemisesta. Lisäksi kuullaan muita mahdollisia todistajia. (Hietala 26.5.2011, haastattelu.)

Viimeisenä asianosaisten on esitettävä loppulausuntonsa ja käsityksensä vastaajan syyllisyydestä ja rikoksen seuraamuksesta (ROL 6:7.1 § 6 k.). Tällä yhteenvetokierroksella edunvalvojan sijainen keskittyy lähinnä korvausten määräärvointiin vammojen valossa (Hietala 26.5.2011, haastattelu).

Rikosasiassa pääasian ratkaisu on tuomio. Tuomiossa saadaan ottaa huomioon vain pääkäsitellyssä esitetty oikeudenkäyntiaineisto. Tuomioistuin saa tuomita vastaajan vain siitä teosta, josta on vaadittu rangaistusta tai josta tuomioistuin voi lain mukaan määrätä omasta aloitteestaan rangaistuksen. Tuomio on joko syylliseksi tuomitseva tai vapauttava. (ROL 11:1-3 §.)

Prosessi rikoksen tapahtumahetkestä tai sen ilmenemisestä kestää yleensä noin kaksi vuotta kunnes se on käsiteltyssä käräjäoikeudessa. Ihannetilanne olisi se, että rikos olisi käsitelty vuodessa. (Hietala 19.5.2010, haastattelu.) Muutama tällainen tapaus Hietalalla on ollutkin (26.5.2011, haastattelu).

4.5 Valitus, korvaukset ja sijaisen palkkio

Edunvalvojan sijainen, syyttäjä ja vastaaja voivat jokainen hakea käräjäoikeuden ratkaisuun muusta hovioikeudelta valittamalla, jollei muutoksenhakua ole erikseen kielletty (OK 25:1.1-2 §). Mikäli osapuolet eivät kuitenkaan valita tuomiosta, jää tuomio pysyväksi ja saa lainvoiman (Oikeusministeriö c, hakupäivä 2.5.2011).

Muutoksenhaussa on ensin ilmoitettava tyytymättömyys joko kirjallisesti tai suullisesti viimeistään seitsemäntenä päivänä siitä, kun kärjäoikeuden ratkaisu annettiin tai julistettiin. Tyytymättömyys ilmoitetaan ratkaisun tehneelle tuomioistuimelle tai sen kansliaan. (OK 25:5 §.) Tyytymättömyysilmoituksen ja sen hyväksymisen jälkeen on asianosaisen tehtävä valitus 30 päivän aikana kärjäoikeuden ratkaisun antamisesta. Valittajan vastapuolella on myös oikeus tehdä oma vasta-valituksensa tyytymättömyyttä ilmoittamatta. (OK 25:11.1 §, 25:12.1 §, 25:14 a.1 §.)

Virallinen syyttäjä sekä asianomistaja tarvitsevat rikosasiassa jatkokäsittelyluvan hovioikeuteen, mikäli valitus koskee rikosta, josta ei syytteessä mainittujen seikkojen vallitessa tehtynä ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin sakko tai enintään kaksi vuotta vankeutta. Hovioikeuden tuomiosta voidaan edelleen hakea muutosta valittamalla korkeimpaan oikeuteen. Korkeimmalta oikeudelta on tosin ensin saatava valituslupa. Valituslupa voidaan myöntää vain, jos lain soveltamisen kannalta muissa samanlaisissa tapauksissa tai oikeuskäytännön yhtenäisyyden vuoksi on tärkeää saattaa asia korkeimman oikeuden ratkaistavaksi. Valituslupan voi myös saada, jos siihen on erityistä aihetta asiassa tapahtuneen sellaisen oikeudenkäynti- tai muun virheen takia, jonka perusteella ratkaisu olisi poistettava tai purettava. Lisäksi valituslupa voi perustua johonkin muuhun painavaan syyhyyn tai se voidaan myöntää osittain koskemaan esimerkiksi osaa hovioikeuden ratkaisusta. (OK 25 a:7-8 §, 30:1–3 §.)

Käytännössä asianosaisilla ei useinkaan ole mahdollisuutta saada asiaansa korkeimman oikeuden tutkittavaksi. Tästä syystä hovioikeuksien tosiasiallinen merkitys lainkäytössä on lisääntynyt. (Jokela 2005, 232.) Rikosprosessin käytyä kaikki mahdolliset oikeusasteet läpi saa tuomio viimeistään lainvoiman.

Markuksen kokemuksen mukaan tuomioista valitetaan usein. Erityisesti vastaajat valittavat herkästi hovioikeuteen. (28.3.2011, haastattelu.) Hietalan tapauksissa vastaajat ovat valittaneet kolme kertaa. Yhdessä kärjäoikeuden tuomio jäi hovioikeudessa voimaan samanlaisena ilman mitään muutoksia. Kaksi odottaa vielä käsittelyä. Hietala ei itse ole kertaakaan joutunut valittamaan tuomioista, koska se ei ole ollut tarpeellista. Rikokset ovat olleet näytöiltään aika selviä, eikä yhtään ole kärjäoikeudessa hylätty kokonaan. Joitakin osatekoja on sen sijaan hylätty näytön puuttuessa. Hietalan mukaan on aina kuitenkin mietittävä objektiivisesti ja tarkoin harkiten, onko valitus todella tarpeen. Hovioikeuteen valittaminen voisi olla tarpeellista erityisesti silloin, jos lapsi on kuulustelussa todennut vastaajan syyllistyneen pahoinpitelyyn, mutta syytteet hylättäisiin tyystin. (19.5.2010, haastattelu; 26.5.2011, haastattelu.)

Edunvalvojan sijaisen työhön kuuluu hoitaa päämiehensä korvausasiat (Hietala 26.5.2011, haastattelu). Mikäli tuomioistuimella on velvoittanut rikoksentehtäjän maksamaan uhrille vahingonkorvauksia, voi edunvalvojan sijainen sopia maksujärjestelyistä suoraan hänen kanssaan tai antaa ulosottomiehelle hoidettavaksi korvausten perimisen. Tällöin ulosottohakemus ja jäljennös tuomioistuimen ratkaisusta toimitetaan ulosottovirastolle. Korvauksia voi saada myös Valtiokonttorista tai vakuutusyhtiöstä. Mahdollisuudet saada korvauksia näistä paikoista vaihtelevat, joten ne on tapauskohtaisesti selvitettävä. Korvauksia voi saada yleensä vain silloin, kun sitä on oikeudessa rikoksentehtäjältä vaadittu. (Oikeusministeriö a, hakupäivä 2.5.2011.) Korvauksia maksetaan pääasiassa henkilövahingoista kuten kivusta ja särystä, pysyvistä haitasta, henkisestä kärsimyksestä sekä tarpeellisista sairaanhoitokuluista (VKL, 412/1974, 5:2 §, 5:6 §).

Edunvalvojan sijainen voi keskustella vastaajan kanssa korvauksista tilanteen niin salliessa jo käräjäoikeudessa tuomion julistamisen jälkeen. Mikäli kumpikaan ei ole valittamassa tuomiosta, voidaan maksujärjestelyistä sopia saman tien. Hietala on kuitenkin joutunut usein laittamaan hakemuksen Valtiokonttorille, koska vastaajalla ei ole ollut kykyä maksaa korvauksia. Hakemus Valtiokonttorille on laitettava vireille aina mahdollisimman pikaisesti, koska päätöksen saamisessa menee yli vuosi. Ulosottoviraston tai vakuutusyhtiön kautta ei Hietala ole korvauksia hakenut. (26.5.2011, haastattelu.)

Valtiokonttorin myöntämät ja suorittamat korvaukset tulevat valtion varoista. Oikeus korvaukseen on kuitenkin toissijainen. Siitä vähennetään mahdollinen korvaus, jonka hakija on saman vahingon johdosta jo saanut tai on oikeutettu saamaan muun lain tai vapaaehtoisen vakuutuksen perusteella. Korvausta on haettava kolmen vuoden kuluessa tuomion lainvoimaiseksi tulosta. Hakemus on tehtävä kirjallisesti. (RikVahL, 1204/2005, 3:19 §, 4:24–25.1 §.) Valtiokonttorin tekemän korvauspäätöksen jälkeen sillä on oikeus periä korvausta takaisin rikoksentehtäjältä (Oikeusministeriö b, hakupäivä 4.5.2011). On kuitenkin hyvä, että uhrilla on mahdollisuudet korvausten saamiseen, vaikka rikoksentehtäjä itse olisi kyvytön niitä suorittamaan.

Korvausten maksamista varten lapselle aukaistaan erillinen oma tili, johon käyttöoikeus on edunvalvojan sijaisella. Tilille tulee etsiä paras mahdollinen tuotto, mutta sijoituksen tulee olla myös turvallinen. Lapsi saa rahat käyttöönsä täysi-ikäisenä. Käytännössä Oulussa lapselle on aukaistu samanlainen tili kuin yleisen edunvalvonnan päämiehillekin. Hietalan kokemuksen mukaan korvausmäärät ovat olleet aika pieniä, muutamia satoja euroja. Vain harvoin korvaukset ovat nousseet yli tuhanteen euroon. (19.5.2010, haastattelu; 26.5.2011, haastattelu.)

Mikäli sijainen ei pysty sijoittamaan korvausvaroja päämiehen täysi-ikäiseksi tuloon saakka siten, että huoltajat eivät pääse niihin käsiksi tai jos korvauksia tulee huomattava määrä, voi sijainen tehdä ilmoituksen edunvalvonnan merkitsemisestä holhousasioiden rekisteriin. Tällöin voidaan määrätä esimerkiksi yleinen edunvalvoja hallinnoimaan varoja. (Keränen 24.2.2011, haastattelu.) Holhousasioiden rekisteri on valtakunnallinen rekisteri, jota holhousviranomaiset ja aluehallintovirasto ylläpitävät. Edunvalvontaa ei merkitä holhousasioiden rekisteriin, jos edunvalvojan tehtävä ei käsitä omaisuuden hoitamista. (HolhL 7:64.1 §; 7:65.2 §.)

Edunvalvojan sijaisen palkkio maksetaan päämiehen varoista. Sijainen ei ole kuitenkaan oikeutettu palkkioon, jos päämiehen tulot ovat yhtä suuret tai pienemmät kuin toimeentulotuen perusosa. Tulot katsotaan siltä ajalta, jolta palkkiokin on tarkoitus periä. (HolhL 5:44.2-3 §.) Käytännössä lapset ovat yleensä varattomia. Hietala onkin tehnyt päämiehilleen oikeusapupäätökset, joiden mukaan he ovat saaneet asiassaan oikeusapua maksutta. (26.5.2011, haastattelu.) Tämä on Hietalan oma kanta ja näkemys asiaan, mutta OAL:n mukainen avustaja edunvalvojan sijaisuudessa on kuitenkin tällä hetkellä myös oikeusavun sisällön kehittämistyöryhmässä avoinna (11.12.2011, sähköpostiviesti). Oikeusapua annetaan valtion varoin henkilölle, joka tarvitsee oikeudellisessa asiassa asiantuntevaa apua ja joka ei itse kykene suorittamaan sen hoitamiseen vaatimia menoja taloudellisen asemansa vuoksi. Oikeusavun myöntäminen vapauttaa edunsaaajan velvollisuudestaan suorittaa korvausta ja palkkiota avustajalleen kokonaan tai osittain oikeusapupäätöksen mukaisesti. (OAL, 257/2002, 1:1.1 §, 1:3.1 §, 1:4.1 § 1 k.) Oikeusaputoimisto perii avustettavaltaan yleensä myös oikeusapumaksun, mikä on määrältään 70 euroa. Sitä ei kuitenkaan peritä päämiehen saadessa korvauksetonta oikeusapua. (OAL 2:12 §; Oikeusapu 2011a, hakupäivä 29.10.2011.)

Hietalan mukaan edunvalvojan sijaisten palkkioista ei ole säädetty tarkkaa ja tyhjentävää sääntöä, vaan sijaiset ovat toimineet eri tavoilla ja eri lakien perusteella. Jotkut sijaiset voivat saada palkkionsa esimerkiksi oikeudenkäyntiavustajan palkkion myötä. (26.5.2011, haastattelu.) Oikeudenkäyntiavustajan palkkio maksetaan kokonaan valtion varoista uhrin tuloista ja varallisuudesta riippumatta (ROL 2:10.1 §; Oikeusapu 2011b, hakupäivä 29.10.2011).

5 SELVITYS MAISTRAATILLE

Holhousviranomaiset valvovat edunvalvojien toimintaa. Valvonta kuuluu sille holhousviranomaiselle eli maistraatille, jonka toimialueella sijaitsee edunvalvottavan kotikunta. Mikäli kotikuntaa ei Suomessa ole, kuuluu valvonta sille holhousviranomaiselle, jonka toimialueella edunvalvonnassa oleva pääasiallisesti oleskelee. (HolhL 6:46.1-2 §.) Oululaisten päämiesten edunvalvojien valvonnasta huolehtii Pohjois-Pohjanmaan maistraatti. Tähän maistraattiin kuuluvat Haapaveden, Oulun, Pudasjärven ja Raahen yksiköt. Oulun yksikön toimialueeseen kuuluvat puolestaan Hailuoto, Haukipudas, Ii, Kempele, Kiiminki, Liminka, Lumijoki, Muhos, Oulu, Oulunsalo, Pyhäntä, Siikalatva, Tyrnävä, Utajärvi, Vaala ja Yli-Ii. (Maistraatti 2010, hakupäivä 18.12.2010.) Maistraattien toimialueet tulevat muuttumaan vuoden 2012 alusta. Pohjois-Pohjanmaan maistraatti lakkaa olemasta ja jatkossa oululaisten päämiesten valvonnasta huolehtii Pohjois-Suomen maistraatti. Sen toimialueena tulee Oulun lisäksi olemaan Raahen, Haukiputaan, Kuusamon, Limingan, Pudasjärven, Haapajärven, Ylivieskan, Kajaanin, Kuhmon ja Suomussalmen kihlakunnat. (Valtioneuvoston asetus maistraattien toimialueesta, 217/2011, 1.1 § 10 k., 2.1 §.)

”Edunvalvoja, joka on määrätty muuhun kuin omaisuuden hoitamista käsittävään tehtävään, on velvollinen pitämään sellaista kirjaa, että hän voi tehdä selon niistä toimenpiteistä, joihin hän on tehtävässään ryhtynyt” (HolhL 6:50.2 §). Selvitys on tehtävä maistraattiin, kun työ on suoritettu loppuun. Tämä tapahtuu yleensä sen jälkeen, kun korvausrahat ovat tulleet päämiehen tilille tai hän on ehtinyt tulla täysi-ikäiseksi. (Hietala 19.5.2010, haastattelu; Hietala 26.5.2011, haastattelu.)

Hietala ei itse ole vielä tehnyt yhtään selvitystä maistraattiin, mutta piakkoin sellaisen teko on hänelläkin edessä. Hän ei ole saanut maistraatista ohjeita selvityksen laatimiseen. Hietala aikoo tulostaa selvitykseen liitteeksi toimenpidelistan, josta näkee kaikki hänen suorittamansa toimenpiteet tapauksen parissa. Oikeusavustaja tekee jokaisen päämiehen kohdalla aina listausta suoritustaan toimenpiteistä, koska sitä kautta voidaan tulostaa tarvittaessa lasku tehdystä työstä. Lisäksi selvitykseen tulee liitteeksi tuomioistuimen lainvoimainen ratkaisu tapauksesta riippuen kärjäoikeudesta, hovioikeudesta tai korkeimmasta oikeudesta. Mikäli poliisi on omalla päätöksellään lopettanut esitutkinnan tutkimisen tai syyttäjä ei ole nostanut syytettä lainkaan, laittaa Hietala liitteeksi päätöksen myös näistä. Mukaan tulee selvitys korvausten maksamisesta päämiehelle avatulle pankkitilille joko Valtiokonttorin tai syytetyn vapaaehtoisuuden kautta. Myös selvitys kor-

vausten perintätoimista, joita Valtiokonttori ei korvaa, on liitteenä. Tällaisia korvauksia voivat olla esimerkiksi omavastuuosuus ja korot. Dokumentit tilin aukaisusta lapselle sekä mahdollisesti Valtiokonttorille tehty hakemus ovat myös selvityksessä mukana. (26.5.2011, haastattelu; 26.10.2011, sähköpostiviesti.)

Käytännössä selvityksiä edunvalvojan sijaisuudesta ei Pohjois-Pohjanmaan maistraattiin juuri-kaan edes tule. Edunvalvojan määräyksessä pääpaino maistraatin näkökulmasta on edunvalvojan sopivuus ja pätevyys tehtävään. Maistraatissa luotetaan, että oikeusaputoimiston virkamies tai yksityinen lakimies hoitaa tehtävänsä huolella ja asianmukaisesti. Heidän työnsä kontrollointiin ei nähdä tarvetta. Maistraatilla ei juuri ole mahdollisuuksia valvoa tehtävän hoitoa. Sijaiset mahdollisesti vain ilmoittavat maistraatille vapaamuotoisesti, että ovat hoitaneet tehtävänsä loppuun. Selvitykset arkistoidaan sijaisen määräysasiakirjan liitteeksi. (Keränen 24.2.2011, haastattelu; Keränen 24.10.2011, sähköpostiviesti.)

6 UUSI ESITUTKINTALAKI

Uusi esitutkintalaki (805/2011) tulee voimaan vuoden 2014 alusta. Tämä laki kumoaa samalla nykyisen voimassa olevan esitutkintalain. (11 §.) Laissa tuodaan esille myös edunvalvojan sijaista koskevia kysymyksiä. Nykyisessä laissa ei edunvalvojan sijaisuudesta alaikäiselle rikosasiassa ole mitään mainintaa, joten asiaan liittyvät ongelmat on havaittu ja huomioitu paremmin viranomaistasollakin. On nähty parhaaksi kirjoittaa käytänteistä myös suoraan lain kirjoihin.

Esitutkintalain uudistamisella pyritään poistamaan muun muassa monin paikoin rasittava tulkinanvaraisuus ja puutteellisuus. Tärkeää on saattaa esitutkintasäännökset johdonmukaisiksi muun muuttuneen lainsäädännön kanssa. Uuden lain esitöissä todetaan muun muassa, että esitutkinnassa tulee usein vastaan tapauksia, joissa asianosaisena olevan lapsen huoltajalla ei ole kykyä valvoa lapsen etua puolueettomasti. Tämä ei ole käytännössä ollenkaan harvinaista esitutkinnassa. Esimerkkinä mainitaan tapaus, jossa lapsen toista vanhempaa epäillään lapseen kohdistuneesta rikoksesta. (HE 222/210 vp, 47, 145.)

Lapsen asianmukaisen edunvalvonnan kannalta tilanne on lainsäädännöllisesti epäselvä. Holhoustoimesta annettu laki (442/1999) tosin sääntelee lapsen edunvalvontaa, mutta yleisiä säännöksiä huoltajan esteellisyydestä ei löydy. Uudessa laissa halutaan ottaa edunvalvojan määrääminen asianosaisena olevalle lapselle huomioon, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua kyseisessä asiassa. (HE 222/210 vp, 147.)

Rikosasiassa lapsi tarvitsee edunvalvojaa koko prosessin ajaksi, joten esitutkintaa koskevan edunvalvojan määräämisen tulisi olla voimassa käsittelyn loppuun saakka. Tämä käsittää siis myös tuomioistuinvaiheen. Toisaalta edunvalvojan määräämistä ei tule rajoittaa koskemaan vain esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten, koska myös niiden välillä esimerkiksi syyteharkintaan liittyen saattaa ilmetä kysymyksiä, joissa edunvalvojan puhevallan käyttäminen on tarpeellista. (HE 222/210 vp, 48.)

Tulevan lain mukaan tuomioistuimen on siis määrättävä alle 18-vuotiaalle asianosaiselle esitutkintaa varten edunvalvojan sijainen, jos huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua asiassa. Tutkinnanjohtajan on tehtävä tarvittaessa hakemus tuomioistuimelle edunvalvojan sijaisen määräämisestä. Hakemuksen voi tehdä myös syyttäjä tai

maistraatti. Määräys edunvalvonnan sijaisuudesta on voimassa sen rikosasian käsittelyn loppuun asti, jonka esitutkintaa varten määräys on annettu. Määräyksestä aiheutuneet kustannukset sekä edunvalvojan palkkio ja kustannukset maksetaan valtion varoista. (ETL, 805/2011, 4:8 §.) Palkkion on oltava kohtuullinen tehtävän laajuuteen ja laatuun nähden (HE 222/210 vp, 156).

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Edunvalvojan sijainen on nimensä mukaisesti sijaisena alaikäisen lapsen oikealle edunvalvojalle. Hän toimii edunvalvojana vain tietyssä tarkoin määritellyssä tapauksessa, jossa henkilön oma edunvalvoja on esteellinen toimimaan. Edunvalvojan sijaisen työnä on edustaa päämiestään ja ajaa hänen asiaansa parhaalla mahdollisella tavalla. Hänen tulee erottaa lapsen etu esimerkiksi vanhempien eduista. Se vaatii paljon taitoa ja kokemusta. Rohkeuttakin. Rohkeutta jättää vanhempien vaatimukset omaan arvoonsa ja tehdä omat ratkaisunsa lapsen parasta ajatellen.

Tutkimuksen lähtökohtana oli selvittää edunvalvojan sijaisen työtä rikosasiassa, jossa asianomistajana on alaikäinen. Tarkoituksena oli läpikäydä rikosprosessin etenemistä eri viranomaisissa ja kertoa samalla sijaisen työvaiheet koko prosessin ajalta. Tutkimusongelmina olivat seuraavat asiat:

1. Miksi lapsi tarvitsee edunvalvojan sijaisen?
2. Miten sijainen hankitaan ja määrätään?
3. Mitkä ovat edunvalvojan sijaisen tehtävät rikosprosessin eri vaiheissa ja miten hän hoitaa tehtäviään?

Tutkimusmenetelmänä käytettiin lainoppia, mutta työ on myös laadullinen. Tutkimusta varten haastateltiin toimeksiantajaa, poliisia, henkikirjoittajaa ja käräjätuomaria. Haastattelut suoritettiin pääosin kevään 2011 aikana Oulussa ja niistä saatu lähdemateriaali oli tutkimuksen onnistumisen kannalta tärkeässä osassa.

Lapsiin kohdistuvat rikokset ovat pääsääntöisesti lieviä pahoinpitelyjä, pahoinpitelyjä, törkeitä pahoinpitelyitä tai seksuaalisia hyväksikäyttöjä. Rikosepäilyt ilmoitetaan poliisille yleensä sosiaalitoimen kautta ja tämän jälkeen poliisi laittaa esitutinnan alulle. Mikäli tässä vaiheessa rikoksen tekijäksi epäillään lapsen omaa huoltajaa eli yleisimmin vanhempaa, joutuu poliisi toteamaan edunvalvojan sijaisen tarpeen. Vanhempi ei voi edustaa samanaikaisesti itseään ja lastaan. Myöskään toinen huoltaja ei voi edustaa lasta toisen huoltajan ollessa epäiltynä, koska tämä aiheuttaa eturistiriidan lapsen ja huoltajan välille. Edunvalvojan sijaista tarvitaan myös silloin, kun epäiltynä on joku muu läheinen henkilö, joka aiheuttaa eturistiriidan lapsen ja huoltajan välille. Tällainen henkilö voi olla esimerkiksi lapsen isovanhempi.

Poliisi ottaa yhteyttä maistraattiin sijaisen tarpeen toteamisen jälkeen. Maistraatti etsii lapselle sopivan sijaisen ja tekee hakemuksen sijaisesta käräjäoikeuteen. Päätöksen tultua käräjäoikeudesta, maistraatti ilmoittaa siitä niin poliisille kuin valitulle sijaisellekin. Poliisi suorittaa esitutkinnan valmiiksi ja edunvalvojan sijainen toimittaa lausuman poliisille, jossa hän ilmoittaa muun muassa korvausvaatimukset lapsen puolesta. Myös syyttäjä voi hakea edunvalvojan sijaisen määräystä syyteharkinnan aikana, jos poliisista sitä ei ole tehty. Edelleen käräjäoikeus laittaa hakemuksen vireille, mikäli poliisi eikä syyttäjäkään ole huolehtinut asiaa kuntoon.

Edunvalvojan sijaisen tulisi olla esitutkinnassa mukana valvomassa päämiehelle esitettyjä kysymyksiä sekä ylipäättänsä valvomassa, että kaikki tapahtuu hänen etunsa mukaisesti. Tämä on lähtökohta. Käytännössä näin ei kuitenkaan tapahdu, vaan esitutkinta suoritetaan yleensä viipymättä ilman sijaisen läsnäoloa. Syynä tähän on edunvalvojan sijaisen määräämisprosessin pitkä kesto. Kysymys onkin siitä, rikotaanko tällä tavalla lapsen oikeusturvaa. Vai pahennetaanko tilannetta entisestään, jos sijaista jäädään odottamaan pahimmassa tapauksessa moneksi kuukaudeksi ja sen myötä esitutkinnan suorittaminen pitkittyy samaksi ajaksi? Tilannetta voisi mahdollisesti yrittää parantaa lainmuutoksella, jossa sijainen saataisiin määrättyä mahdollisimman pikaisesti ja näin hänet voitaisiin ottaa mukaan esitutkintaan.

Esitutkinnan jälkeen rikos etenee syyttäjälle syyteharkintaan. Mikäli syyte nostetaan, tulee tapaus aikanaan käsittelyyn käräjäoikeuteen. Edunvalvojan sijainen on esittänyt ennen oikeuden istuntoa vaatimuksensa kirjallisesti. Suullisessa pääkäsittelyssä sijainen esittää vaatimuksensa vielä uudelleen perusteluineen. Istunnossa luetaan lopulta mahdollinen tuomio syylliselle ja uhrille suoritettava vahingonkorvausmäärä. Mikäli tuomiosta ei valiteta, saa käräjäoikeuden tuomio lainvoiman. Jos siitä puolestaan valitetaan, on edessä vielä hovioikeuden ja mahdollisesti myös korkeimman oikeuden istunnot. Edunvalvojan sijainen edustaa lasta myös näissä oikeusasteissa. Sijaisen tulee aina harkita tarkasti, onko valitus hänen puoleltaan tarpeen.

Mikäli tuomioistuin on määrännyt vastaajan korvaamaan uhrille vahingonkorvauksia, tulee edunvalvojan sijaisen huolehtia, että ne myös tulevat maksetuksi. Sijainen voi neuvotella maksujärjestelyistä suoraan vastaajan kanssa. Jos hänellä ei ole mahdollisuutta tai halua suorittaa maksuja, tekee sijainen yleensä korvaushakemuksen Valtiokonttorille. Vaihtoehtoisesti sijainen voi laittaa maksut myös ulosottoviraston perittäväksi. Korvauksia varten edunvalvojan sijainen aukaisee päämiehelle pankkitilin. Päämies saa rahat käyttöönsä tultuaan täysi-ikäiseksi.

Suoritettuaan tehtävänsä loppuun eli kun mahdolliset korvaukset ovat tulleet päämiehen tilille, edunvalvojan sijainen tekee vielä loppuselvitykset maistraatille. Edunvalvojan sijaisen tehtäviin kuuluu siis lyhyesti sanottuna edustaa alaikäistä ja valvoa hänen etuaan ja oikeuttaan tämän rikosasian esitutkinnassa, oikeudenkäynneissä ja korvausasioissa.

Koko prosessi rikoksen ja asian selvittämiseksi on pitkä ja käsittää monia eri vaiheita. On hyvä, että asioilla on selkeä ja tarkka etenemisjärjestys, mutta asioita pitäisi pystyä myös helpottamaan ja nopeuttamaan. Edunvalvojan sijaisen määrääminen voi kestää tapauksesta riippuen yhdestä neljäänkin kuukauteen ja rikosepäilystä käräjille voi mennä parisenkin vuotta. Ajat ovat todella pitkiä. Käsittelyaikojen pitkittyessä kärsii varmasti myös lapsen etu. Joissakin kohdissa pitäisi pystyä oikomaan ja nopeuttamaan prosessia ilman, että lopputulos siitä kärsisi. Tämä vaatisi tietysti jo mainittua lainmuutosta.

Edunvalvonta yleisesti herättää paljon yleistä keskustelua ja on mediassakin aika ajoin esillä. Edunvalvonnan sijaisasiat rikosasioissa ovat kuitenkin jääneet vähemmälle huomiolle tai käytännössä niistä ei puhuta juuri lainkaan. Asia tuntuu olevan monille ihan vieras ja tarvitsisi enemmän julkisuutta erityisesti lapsen puhevallan käytön suhteen. Aikaisemminhan on ollut mahdollista, että huoltaja on pystynyt vaatimaan rangaistusta ja korvauksia toiselta huoltajalta. Tähän on liittynyt paljon ongelmatilanteita, kuten uhkauksia ja painostusta. Sanomattakin on selvää, ettei sellaisessa tilanteessa tule lapsen etu kunnolla ajetuksi. Lapsen puhevallan käyttäjän etsiminen ja löytäminen onkin elänyt omaa murroskauttaan.

Ennen vuotta 2009 Oulun poliisissa haettiin edunvalvojan sijaista vain molempien huoltajavanhempien ollessa epäiltyinä, mutta vuodesta 2009 alkaen se on hakenut sijaista myös vain toisen vanhemman epäilyn vuoksi. Poliisin toimintatavat ovat siis muuttuneet huomattavasti viime vuosien aikana. Viranomaisten erilainen tulkintalinja esteellisyysasiassa on kuitenkin ollut mielenkiintoinen ja ajatuksia herättävä. Haastatteluista ilmeni, että myös Oulun käräjäoikeudessa asiaan on tartuttu enemmän kiinni vasta kyseisenä vuonna, kun taas ainakin syyttäjänvirastosta on edunvalvojan sijaista haettu toisen vanhemman ollessa epäiltynä myös ennen vuotta 2009. Tässä vaiheessa jääkin täysin arvailujen varaan, kuinka moni eri syyttäjä tai tuomari on tähän seikkaan kiinnittänyt huomiota ja kuinka usein sijaista on ennen vuotta 2009 haettu. Oulunseudun oikeusaputoimistossa ei kuitenkaan ole aikaisemmin ollut edunvalvonnan sijaisuuksia alaikäisille rikosasioissa.

Holhoustoimilain 32 § on muutettu jonkin verran alkuperäisestä. Siinä tarkennettiin esteellisyysperusteita erityisesti edunvalvojalle läheisestä henkilöstä. Lakimuutos tuli voimaan loppuvuodesta 2007. Tällä pykälän muutoksella on hyvinkin voinut olla jonkin näköinen herättävä vaikutus viranomaisissa ja saanut liikkeelle muutoksia. Tärkeää kuitenkin on, että nykyään esteellisyysasioihin on kiinnitetty enemmän huomiota kautta linjan ja lapsen oikeusturvaa käsitellään paremmin. Viranomaisetkin tuntuvat löytäneen enemmän yhteistyötä asian suhteen. Omat kasvukipunsakin asialla varmasti on ja voi kestää oman aikansa, että asiat saadaan rullaamaan entistä paremmin ja jouhevammin. Oikean suuntaan ollaan kuitenkin menossa. Siitä hyvänä esimerkkinä on esitutkintalain uudistaminen. Uudessa laissa säädetään edunvalvojan sijaisen määräämisestä oman edunvalvojan ollessa esteellinen. Myös edunvalvojan sijaisen palkkioon otetaan kantaa. Nykyisessä laissa ei näistä asioista ole mitään. Ongelma on siis tiedostettu ja asiaa kehitetään eteenpäin.

8 POHDINTA

Opinnäytetyön tarkoituksena oli tarkastella edunvalvojan sijaisen työtä alaikäiselle rikosasiassa. Tutkimusongelmien ohella tutkimukseen kuului myös rikosprosessin selvittelyä, koska ei ollut mahdollista kertoa edunvalvojan sijaisen tehtävistä ilman, että valottaa taustoja ja muuta prosessia sen ympärillä. Pelkistä sijaisen tehtävistä kertominen olisi ollut aiheesta liian irrallista ja jättänyt lukijan epätietoiseksi asioiden kulusta. Materiaali olisi silloin ollut myös liian suppeaa opinnäytetyöhön.

Tutkimusmenetelmänä käytin lainoppia, mutta työ on myös laadullinen. Tutkimusta varten tehdyillä haastatteluilla oli erittäin tärkeä painoarvo työn onnistumisen kannalta, koska niiden avulla sain selvitettyä käytännön asioita prosessin etenemisessä. Tästä syystä haastattelut tuli myös suorittaa heti työn alkuvaiheessa, koska teorian kirjoittaminen ilman haastattelumateriaalia olisi ollut mahdotonta. Teoriapohjaa täydensin vielä laeilla, hallituksen esityksillä ja kirjallisuudella. Menetelmää, jossa haastattelut muiden kirjallisten lähteiden kanssa muodostavat lähteet rinta rinnan, kutsutaan vetoketjumalliksi. Minun työhöni menetelmä sopi erittäin hyvin ja katson onnistuneeni sen toteuttamisessa.

Koen onnistuneeni myös tutkimusongelmien asettelussa, vaikka niiden rajauksessa olikin paljon työtä. Jouduin myös muuttamaan ja hiomaan niitä useaan otteeseen prosessin aikana. Tutkimusongelmat elivät matkan aikana, koska omakin näkemys aiheesta lisääntyi koko ajan. Työn aihe onkin kiinnostanut minua suuresti alusta saakka ja se on motivoinut jaksamaan eteenpäin. Tiedonhalu tämän työn osalta on ollut suuri, koska omaa tietämystä aiheesta ennen toimeksiantoa oli hyvin minimaalisesti.

Työn edetessä sain jatkuvasti pitää tutkimusongelmat tiukasti mielessäni, ettei työ vain olisi levinnyt ja lähtenyt rönsyilemään. Erityisesti haastatteluista oli välissä vaikeaa poimia se olennaisin punainen lanka juuri minun tutkimukseeni. Haastattelut olivat kuitenkin onnistuneita ja sain niistä paljon hyödyllistä tietoa, vaikka jotkut asiat eivät olleetkaan olennaisinta tutkimusongelmani huomioon ottaen. Toisaalta niistä oli paljon hyötyä itselleni paremman kokonaiskuvan saamisen kannalta.

Tutkimusongelmien muistamisen tärkeys korostui myös silloin, kun aloin kiinnittää liikaa huomiota lasten oloihin rikosten tapahduttua. Tämä johtui muun muassa siitä, että minulla on myös sosiaa-

lialan koulutus ja sosiaalialan ihmisenä minulla on halua kurkistaa pinnan alle lapsen maailmaan ja hänen oloihinsa. Sain useampaan otteeseen muistuttaakin itseäni, millaista tutkimusta olen nyt tekemässä ja miksi. Onneksi asiasta ei kuitenkaan aiheutunut minulle sen suurempaa ongelmaa.

Lastensuojelun edunvalvonta perustuu lastensuojelulakiin ja käsillä oleva tutkimus holhoustoimilakiin. On ollut vaikeaa pitää nämä kaksi asiaa erillään varsinkin, kun lastensuojelun edunvalvontaan en ole perehtynyt laisinkaan. Kirjallisuutta lukiessani ei selkeää eroa aina löytynyt ja sain miettiä usein hyvin tarkasti, kuuluiko asia tutkimukseeni vai ei. Ero voi välissä olla hiuksen hieno.

Työn suurimpana ongelmakohtana pidän sitä, että itse edunvalvojan sijaisen työstä rikosasiassa löytyi hyvin vähän tietoa ja kirjallisuutta. Tekstin kokoaminen muistutti paikka paikoin lähinnä palapelin kokoamista, sillä lähteet oli poimittava sieltä täältä eri laeista ja haastatteluista. Kokonaiskuvan hahmottaminen prosessista ei tapahtunut ja auennut minulle hetkessä, vaan se otti oman aikansa. Tämä kaikki tosin teki aiheesta juuri haastavan ja mielenkiintoisen, vaikka useammin kuin kerran on paniikki meinannut vallata mielen työn etenemisen suhteen. Toisaalta en tätä aihetta enää uudelleen valitsisi, koska aihe on liian suuri pala purtavaksi työn laajuuteen nähden. Aihe on myös todella vaikea.

Työni aihe olisikin antanut tutkimisen aihetta vaikka kuinka pitkälle tutkimusongelmia lisäämällä. Tarkempaa, laajempaa ja monipuolisempaa tietoa olisin myös saanut, jos olisin haastatellut vielä suuremman joukon ihmisiä. Esimerkiksi syyttäjänvirastosta en haastatellut nyt ketään. Lisäksi lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten esitutkinnasta olisin tarvinnut vähän lisää tietoa Oulun yliopistollisesta sairaalasta, ettei se puoli olisi jäänyt niin irralliseksi aiheesta. Teoria haastatteluiden osalta onkin aika yksipuolista, perustuen muutaman ihmisen kokemuksiin ja mielipiteisiin. Niiden pohjalta on vaikea tehdä suurempia johtopäätöksiä suuntaan tai toiseen. Työn laajuuden huomioiden ottaen halusin kuitenkin rajata haastattelut neljään henkilöön, koska haastattelut ovat kokonaisuudessaan työläitä toteuttaa.

Jatkotutkimusaiheena työlle voisi hyvinkin olla eri paikkakuntien käytäntöjen vertailu eli kuinka prosessin eri vaiheissa eri puolella Suomea toimitaan. Aiheen tutkimista voisi myös laajentaa yksinkertaisesti haastatteleamalla suuremman joukon ihmisiä, jotka työskentelevät prosessin parissa.

Asian läpikäymisen myötä olen ymmärtänyt paremmin ja paremmin, miten tärkeästä asiasta edunvalvojan sijaisuudessa rikosasiassa on todella kysymys. Se on lapsen puhevallan käyttöä. Lapsen puhevallan käyttäjällä on paljon vastuuta ja aina lähtökohtana on oltava lapsen eikä van-

hemman etu. Puolueeton edunvalvoja, jolla ei ole perheeseen mitään siteitä ja kytköksiä, on todennäköisesti paras henkilö ajamaan lapsen oikeusturvaa. Muussa tapauksessa taustalla voi piillä aina jotain muita tarkoitusperiä, tiedostamattomiakin, eikä lapsen asia tule tällöin kunnolla ajetuksi. On surullista ja järkyttävääkin ajatella, että asiat ovat lähteneet paranemaan päin vasta ihan viime vuosina. Toivon, että kaikki asian parissa työskentelevät viranomaiset saavat näiltä osin hyvin yhteistyönsä kuntoon ja sijaisasiat tulevat hyvin hoidetuksi heti alusta alkaen.

Opinnäytetyöprosessini on kestänyt pitkään, yli 1,5 vuotta, koska olen tehnyt tutkimukseni ohella töitä yleisessä edunvalvonnassa edunvalvontasihteerinä. Opinnäytetyön kirjoittamisen loppumetreillä käteeni tuli myös tenniskyynärpään vamma ja se keskeytti kirjoitustyöni moneksi kuukaudeksi. Työ valmistui tästä syystä aikataulusta pahasti jäljessä. Omat haasteensa on asettanut myös perhe ja lapset. Vaikka aikaa työn tekemiseen menikin suhteellisen kauan, olen päässyt työhöni paremmin ajan kuluessa kiinni ja se on auennut minulle koko ajan paremmin. Sain myös edunvalvontasihteerin työn myötä uudenlaista näkökulmaa edunvalvonnasta yleisesti, sen tarkoituksesta ja hyödyistä. Kaikella on tarkoituksensa ja katsonkin, että työni prosessin kesto on vain parantanut sen lopputulosta.

LÄHTEET

Aaltonen, M. 2006. Ohje perusterveydenhuoltohenkilökunnalle – miten toimia lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ilmetessä. Toimenpiteet kohdatessa seksuaalisesti hyväksikäytetty lapsi. Hakupäivä 28.4.2011.

http://hoitonetti.turkuamk.fi/Hoitonetti/2006_LapsenSeksuaalinenHyväksikäyttö/toimenpiteet.html.

Asetus esitutkinnasta ja pakkokeinoista 575/1988.

Esitutkintalaki 449/1987.

Esitutkintalaki 805/2011.

Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevaksi lainsäädännöksi. HE 14/85 vp. Asiakirjat A 1.

Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi. HE 222/2010 vp. Hakupäivä 8.11.2011.

<http://217.71.145.20/TRIPviewer/show.asp?tunniste=HE+222/2010&base=erhe&palvelin=www.eduskunta.fi&f=WORD>.

Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi. HE 146/1998 vp. Asiakirjat A 5.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi edunvalvontavaltuutuksesta sekä holhoustoimesta annetun lain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta. HE 52/2006 vp. Hakupäivä 3.5.2011.

<http://217.71.145.20/TRIPviewer/show.asp?tunniste=HE+52/2006&base=erhe&palvelin=www.eduskunta.fi&f=WORD>.

Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi. HE 6/1997 vp.

Asiakirjat A 1.

Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi. HE 82/1995 vp. Asiakirjat A 2.

Hietala, K., johtava julkinen oikeusavustaja, Oulunseudun oikeusaputoimisto. 2010. Haastattelu 19.5.2010.

Hietala, K., johtava julkinen oikeusavustaja, Oulunseudun oikeusaputoimisto. 2011. Haastattelu 26.5.2011. Tekijän hallussa.

Hietala, K., johtava julkinen oikeusavustaja, Oulunseudun oikeusaputoimisto. Vs: Opinnäytetyöstä. Sähköpostiviesti 26.10.2011.

Hietala, K., johtava julkinen oikeusavustaja, Oulunseudun oikeusaputoimisto. Väl:Re: Opinnäytetyöni. Sähköpostiviesti 11.12.2011.

Hirvelä, P. 2007. Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen. Juva: WS Bookwell Oy

Hirvelä, P. 2006. Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Vantaa: Dark Oy.

Isometsä-Tihinen, S., vanhempi rikoskonstaapeli, Oulun poliisilaitos. 2011. Haastattelu 11.3.2011. Tekijän hallussa.

Isometsä-Tihinen, S., vanhempi rikoskonstaapeli, Oulun poliisilaitos. VS: Edunvalvojan sijainen. Sähköpostiviesti 21.5.2011.

Isyyslaki 700/1975.

Jokela, A. 2005. Oikeudenkäynnin perusteet. Oikeudenkäynti I. Hakupäivä 23.7.2011. <http://www.juridica.fi.ezp.oamk.fi:2048/kirjat/oikeudenkaynti/index.htm>.

Jos joudut rikoksen uhriksi. Korvaukset. Oikeusministeriö a. Hakupäivä 4.5.2011. <http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Josjoudutrikoksenuhriksi/Korvaukset>.

Keränen, E., henkikirjoittaja, Pohjois-Pohjanmaan maistraatti, Oulun yksikkö. 2011. Haastattelu 24.2.2011. Tekijän hallussa.

Keränen, E., henkikirjoittaja, Pohjois-Pohjanmaan maistraatti, Oulun yksikkö. VS: Edunvalvojan sijainen. Sähköpostiviesti 9.5.2011.

Keränen, E., henkikirjoittaja, Pohjois-Pohjanmaan maistraatti, Oulun yksikkö. VS: VS: Edunvalvojan sijainen. Sähköpostiviesti 24.10.2011.

Laki holhoustoimesta 442/1999.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997.

Lastensuojelulaki 417/2007.

Markus, P., käräjätuomari, Oulun käräjäoikeus. 2011. Haastattelu 28.3.2011. Tekijän hallussa.

Markus, P., käräjätuomari, Oulun käräjäoikeus. Vs: Edunvalvojan sijainen. Sähköpostiviesti 16.5.2011.

Oikeudenkäymiskaari 4/1734.

Oikeusapulaki 257/2002.

Oikeusapu 2011a. Mitä oikeusapu maksaa. Oikeuslaitos. Hakupäivä 29.10.2011.
<http://www.oikeus.fi/5659.htm>.

Oikeusapu 2011b. Muu julkinen oikeusapu. Oikeuslaitos. Hakupäivä 29.10.2011.
<http://www.oikeus.fi/4344.htm>.

Oulunseudun oikeusaputoimisto. Henkilökunta. Oikeuslaitos. Oikeusapu. 2011. Hakupäivä 27.11.2011. <http://www.oikeus.fi/19677.htm>.

Oulunseudun oikeusaputoimisto. Oikeuslaitos. Oikeusapu. 2011. Hakupäivä 27.11.2011.
<http://www.oikeus.fi/6199.htm>.

Rikoksen uhrina. Oikeuslaitos. Syyttäjät. 2009. Hakupäivä 21.4.2011.
<http://www.oikeus.fi/4033.htm>.

Rikosjutun käsittely oikeudessa. Maksut ja korvaukset. Oikeusministeriö b. Hakupäivä 2.5.2011.
<http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Rikosjutunkasittelykarajaoikeudessa/Maksutjakorvaukset>.

Rikosjutun käsittely oikeudessa. Näin tuomiosta valitetaan. Oikeusministeriö c. Hakupäivä 2.5.2011.
<http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Rikosjutunkasittelykarajaoikeudessa/Naintuomiostavali>
tetaan.

Rikoslaki 39/1889.

Rikosvahinkolaki 1204/2005.

Suomen perustuslaki 731/1999.

Taskinen, S. (toim.) 2003. Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Vaatimuskirjelmän sisältö. Oulun kärjäoikeus.

Vahingonkorvauslaki 412/1974.

Valtioneuvoston asetus maistraattien toimialueesta 217/2011.

Vuorenpää, M. 2007. Syyttäjän tehtävät. Erityisesti silmällä pitäen rikoslain yleisestävää vaikutusta. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Välikoski, T-R. 2004. Puheviestintä ja rikosasian oikeudenistunto. Teoksessa Syyttäjän uudet haasteet. Syyttäjä ja rikosasian suullinen käsittely. Valtakunnan syyttäjänvirasto. Julkaisusarja nro 4. Helsinki: Edita Prima Oy.

Välimäki, P. 2009. Holhoustoimen pääpiirteet. Vantaa: Dark Oy.

Yhteystiedot, Oulun yksikkö, maistraatti. Hakupäivä 18.12.2010.

<http://www.maistraatti.fi/fi/maistraatit/Oulun-laani/Pohjois-Pohjanmaan-maistraatti/Oulun-yksikko/>.

Poliisi

1. Miten prosessi alaikäiseen kohdistuneesta rikosepäilystä lähtee liikkeelle?
2. Miten edunvalvojan sijaisen tarve todetaan?
3. Miten esitutkinta suoritetaan ja kuinka nopeasti rikoksen tultua ilmi?
4. Mitä tapahtuu esitutkinnan jälkeen?
5. Minkälaisia ovat omat kokemukset/näkemykset edunvalvojan sijaisuudesta?
6. Kuinka paljon tapauksia on määrällisesti?

Maistraatti

1. Mitä maistraatissa tehdään edunvalvojan sijaisen määrittämiseksi poliisin yhteydenoton jälkeen?
2. Millä kriteereillä etsitään sopiva sijainen?
3. Mitä toimenpiteitä kuuluu sijaisen hankintaan?
4. Millainen on käräjäoikeuden rooli sijaisen hankinnassa?
5. Kuinka päämiesten tilejä hallinnoidaan?
6. Miten maistraatti valvoo edunvalvojan sijaisia?
7. Millainen on sijaisen selvitys maistraatille tehtävän päätyttyä?

Käräjäoikeus

1. Miten edunvalvonnan asiat muuttuivat vuonna 2009 alaikäisiin kohdistuvissa rikoksissa? Erityisesti silloin, kun syytettynä oli esimerkiksi toinen vanhemmista?
2. Miten maistraatin hakemusta edunvalvojan sijaisuudesta käsitellään käräjäoikeudessa?
3. Miten etenee rikoksen käsittely oikeudessa?
4. Minkälaisia ovat omat kokemukset/näkemykset edunvalvojan sijaisuudesta?

Oikeusaputoimisto (26.5.2011 suoritettu haastattelu)

1. Minkälaisissa rikoksissa olet ollut edunvalvojan sijaisena?
2. Minkälainen on vaatimuskirjelmän sisältö?
3. Minkälainen on edunvalvojan sijaisen rooli oikeudenistunnossa?
4. Millainen on ollut oikeudenkokoontaminen istunnoissa?
5. Onko oikeudessa ollut mukana sosiaalityöntekijöitä?
6. Miten edunvalvojan sijaisen työ eroaa oikeudenkäyntiavustajasta?
7. Onko tuomioista valitettu?
8. Huolehtiiko sijainen, että korvaukset tulee haettua ja anottua?
9. Minkälainen on maistraatille annettava selvitys työn suorittamisen jälkeen?
10. Mikä on oma käsityksesi vuoden 2009 tapahtumista ja muutoksista?
11. Onko mitään lisättävää edunvalvojan sijaisen työstä?